

economie | **eseu** | idei | politologie

ALAIN BESANÇON

Anatomia unei stafii

Falimentul unei utopii întrupate

HUMANITAS

Alain Besançon s-a născut în 1932, la Paris. A absolvit Institutul de Studii Politice din Paris în 1952; este doctor în istorie (1957) și în litere (1977). A fost cercetător la CNRS (1959–1963), apoi profesor la École des Hautes Études en Sciences Sociales (1963–1992). A desfășurat numeroase stagii ca cercetător și a fost *visiting professor* la instituții academice de prestigiu: Columbia University, Rochester University, Wilson Center, Stanford University, Academia de Științe a URSS. Discipol al lui Raymond Aron, Alain Besançon este unul dintre cei mai proeminenți specialiști în istoria rusă și sovietică. Numeroasele sale lucrări științifice au fost publicate în reviste precum: *Daedalus*, *Journal of Contemporary History*, *Encounter*, *Survey Commentary*, *Policy Review*, *Annales*, *Contrepoint*, *Commentaires*, *Archivio di Filosofia*, *Revista de Occidente*. A fost tradus târziu în țările Europei de Est, dar a avut mereu o intensă circulație clandestină, în special în Polonia și URSS. Academia Franceză l-a distins cu Marele Premiu pentru Eseu și Premiul pentru Istorie.

Opere: *Le tsarévitch immolé* (1967, 1991), *Entretiens sur le Grand siècle russe et ses prolongements* (în colaborare cu Wladimir Weidlé și alții, 1971), *Histoire et expérience du moi* (1971), *Éducation et société en Russie* (1974), *L'Histoire psychanalytique, une anthologie* (1974), *Court traité de soviétologie à l'usage des autorités civiles, militaires et religieuses* (1976), *Les Origines intellectuelles du léninisme* (1977, 1986; trad. rom. Humanitas, 1993, 2007), *La Confusion des langues* (1978; trad. rom. Humanitas, 1992), *Présent soviétique et passé russe* (1980, 1986), *Anatomie d'un spectre* (1981; trad. rom. Humanitas, 1992), *La Falsification du bien. Soloviev et Orwell* (1985), *Une génération* (1987), *Vendredis* (1990), *L'Image interdite: une histoire intellectuelle de l'iconoclasme* (1994; trad. rom. Humanitas, 1996), *Trois tentations dans l'Église* (1996; trad. rom. Humanitas, 2001), *Le Malheur du siècle* (1998; trad. rom. Humanitas, 1999, 2007), *Émile et les menteurs* (2008), *Cinq Personnages en quête d'amour: amour et religion* (2010), *Sainte Russie* (2012; trad. rom. Humanitas, 2013), *Le protestantisme américain: de Calvin à Billy Graham* (2013).

ALAIN BESANÇON

Anatomia unei stafii

Falimentul unei utopii întrupate

Traducere din franceză și note de
MONA ANTOHI și SORIN ANTOHI

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: S. Skultéty
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Bernadette Filip
DTP: Florina Vasiliu, Carmen Petrescu

ISBN 978-973-50-4440-4
Descrierea CIP este disponibilă la
Biblioteca Națională a României.

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Prefață

Puține sectoare ale gândirii economice s-au prăbușit atât de spectaculos și complet ca acela care avea drept obiect economia sovietică. Gândirea socialistă, înainte de luarea puterii de către Lenin, concepuse un model de care nu se îndoia că este aplicabil. Iată că un regim care, spre deosebire de utopiile trecutului, rămânea la putere declara că aplică socialismul și aducea dovezi în acest sens. În vremea lui Stalin, într-o perioadă în care lumea occidentală se zbătea în criză, exista o creștere economică cu două cifre, sprijinită de un întreg aparat statistic. U.R.S.S. îi invita pe observatorii occidentali să se convingă ei înșiși. Ea le înlesnea vizite în colhozuri prospere, în uzine gigantice. Ultimele îndoieli au fost risipite de succesele aparatului de producție sovietic din timpul războiului. Astfel s-a dezvoltat, în Occident, o vastă bibliotecă economică, uneori sprijinindu-se cu toată credulitatea pe cifrele furnizate de Gosplan, alteori supunându-le examenului critic celui mai minuțios. Această a doua categorie a fost cea mai pernicioasă. Căci, dacă primii erau cel mai adesea simpatizanți ai comunismului, cei din urmă

nu erau câtuși de puțin, și prin urmare erau considerați ca „obiectivi" și credibili.

Astăzi este limpede că această bibliotecă, alcătuită din sute de volume, trebuie trimisă la topit. Experiența a decis astfel, și exemplul cel mai notabil este cel al Germaniei de Est. Aceeași bibliotecă ne anunța că R.D.G. era una din primele puteri industriale de pe glob, că dezvoltarea, modernitatea, organizarea, investițiile sale făceau din ea un model de economie socialistă perfect capabil să rivalizeze cu modelul capitalist al Republicii Federale Germania. Din nefericire, când, odată cu căderea Zidului, s-a putut merge la fața locului, s-a descoperit o gigantică și fetidă ladă de gunoi, echipată cu mașini vetuste și uzine bune de închis. Toate acestea erau inimaginabile chiar pentru germanii din Vest, a căror intimitate cu vecinul socialist era mare, și care călătoreau și vizitau țara aproape când și cum doreau.

Cartea de față încearcă să explice cauzele erorii. Cunoștințele mele despre U.R.S.S., construite pornind de la istoria sa și de la un sejur, precum și de la mărturia disidenților săi, dădeau acestei savante biblioteci un aer de irealitate pe care doream să-l lămuresc. Concluzia mea, se va vedea, a fost că eroarea venea din dorința de a aplica economiei de tip sovietic categoriile economiei politice clasice. Or, fie că această lume este lipsită de economie (o politică ținându-i locul), fie că se supune unor legi economice de tip nou, cărora trebuie să le formulăm principiile și să le elaborăm conceptele. Am încercat deci să imaginez ce putea fi economia unei țări supuse „socialismului real" (cum se spunea sub

Brejnev), astfel încât faptele pe care le cunoșteam empiric, atât de contradictorii cu tabloul pe care i-l făceau economiștii occidentali, să intre în cadrul unei teorii coerente. Trebuia deci să le deduc dintr-un postulat dificil de conceput, pentru că era străin restului omenirii. De departe demersul meu semăna cu construcția geometriilor neeuclidiene: puțin imaginabile, și totuși riguroase.

Numai asupra regimului sovietic se pot risca deducții de acest gen. Asupra oricărei țări normale, care există în mod natural, în complexitatea ei infinită, aceasta ar fi o nebunie. Dar sistemul sovietic, pentru că este suspendat de o idee abstractă simplă, socialismul, aflat într-o luptă fără sfârșit cu o realitate rebelă, se învârte într-un cerc strâmt și ascultă de mecanisme anormal de simple. Pornind de la postulatul socialist, îl putem reconstrui *more geometrico*. Dar acest postulat este greu de înțeles, căci noțiunea de „socialism“ (în sensul leninist al termenului) scapă când o observăm atent. Nu este conform cu obiceiurile economiștilor să se conceapă un sistem care nu are drept scop producția de avuție, și nici atribuirea de avuție socială clasei dominante, ci construcția „socialismului“, adică, în ultimă analiză, a neantului.

Această carte, scrisă în 1980, a apărut în 1981. Probabil că ea corespundea în oarecare măsură realității, de vreme ce a fost imediat tradusă clandestin în polonă, cehă, vietnameză, rusă. Traducătorul rus a fost pedepsit pentru aceasta cu câțiva ani de lagăr. În Franța ea a fost însă primită defavorabil. Maestrul meu venerat,

Raymond Aron, a socotit că împinsesem gluma prea departe. Alfred Sauvy, om eminent, dar care în 1950 credea că în curând Cortina de Fier va funcționa invers, pentru a-l împiedica pe muncitorul occidental să fie atras de înaltul nivel de trai sovietic, a fost sever: treceam sub tăcere „tot ceea ce mergea bine“ în U.R.S.S. Jean Fourastié a avut o reacție interesantă: a scris că, citindu-mă, a avut o impresie de coșmar.

Au trecut zece ani. Brejnev a murit, și Gorbaciov domnește de șase ani. Unde ne aflăm? Două fapte par marcante. Mai întâi, începe să se bănuiască adevărul despre capacitatea productivă a economiei sovietice. C.I.A., care ieri încă producea cifre pe cât de optimiste, pe atât de fanteziste, s-a făcut atât de tare de râs, încât a devenit prudentă. Mâine ea va fi înțeles că nu trebuie date cifre, pentru că ele nu există. Se evaluează mai bine ponderea economiei de război. C.I.A. o evalua la 12% din P.N.B. Sovieticii mărturisesc astăzi în mod curent 43%, ceea ce, potrivit lui Afanasiev, reprezintă mai mult decât sub Stalin în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Dar comunismul, care profita politic de pe urma triumfurilor sale imaginare, cunoaște arta de a extrage același avantaj politic din dezastrele sale reale. El agită în fața Occidentului spectrul haosului pentru a primi de la acesta un ajutor sporit; ajutor politic (Occidentul se angajează să nu facă nimic care ar ajuta națiunile supuse să iasă din imperiu) și economic: sporirea sumei totale a subvenției sale și furnizarea tehnologiei de care

armata sovietică are cea mai urgentă nevoie. Imaginea pe care U.R.S.S. încearcă să o dea despre ea însăși a trecut astfel brusc de la „viitorul luminos“ la prezentul dramatizat în mod intenționat, până la a face ca o simplă penurie să pară o foamete etiopiană, capabilă să provoace caritatea democrațiilor.

Pe de altă parte, Gorbaciov a zdruncinat puternic sistemul moștenit de la Brejnev. Mai multe politici economice au fost încercate succesiv, fără spirit de continuitate și fără coerență – şi unele, și altele acoperite de termenul „Perestroika“, termen care nu a însemnat niciodată altceva decât voința Partidului, așa cum se exprima ea contradictoriu în cursul celor șase ani de încercări și eroare.

El a vrut mai întâi să-i pună din nou la muncă pe sovietici, printr-o serie de măsuri coercitive orchestrate printr-o campanie de entuziasm, cum sunt lansate periodic de șaptezeci de ani încoace, cea mai frapantă fiind semiprohibiția alcoolului. Această „strângere a șurubului“, care a durat până în 1986, a eșuat. Sovieticii nu au muncit mai mult, și au băut la fel ca înainte. Tipul de N.E.P. încercat apoi nu a dat rezultat. Populația obosită, suspicioasă și nesigură de drepturile sale preferă să aștepte decât să facă ceva. Regimul nu mai are forța de a controla îndeaproape populația, ceea ce figura în logica inițială a neostalinismului, ci se teme mai mult ca oricând să nu piardă controlul care-i mai rămâne, ceea ce condamnă vagile tentative de injectare a unui minimum de economie de piață; pe scurt, din toate legile contradictorii și pseudoreformele, rămân puterea

mafiilor, puterea complexului militar-industrial și penuriile. Acestea sunt cele mai acute de la război încoace, dar ele sunt cu atât mai neliniștitoare cu cât se produc în timp de pace și nu sunt cauzate de o tulburare revoluționară de tipul comunism de război sau colectivizare a satelor. Ele sunt, pur şi simplu, produsul socialismului obişnuit, ajuns la capătul resurselor sale.

În clipa în care scriu aceste rânduri, în 1991, sistemul zdruncinat pare pe cale de a se reconstitui. Schema care îl rezumă este încă valabilă. Sfera socialistă este încă la locul ei, cu sectorul I, probabil umflat (cheltuielile militare au sporit), sectorul II, mai ruinat ca oricând, și sfera sa nesocialistă, cu atât mai necesară cu cât sfera socialistă se află în dificultate.

Zguduirea va fi probat, încă o dată, incompatibilitatea puterii socialiste cu piața, dreptul și proprietatea. Dreptul și proprietatea sunt în situația raportului „găină–ou", căci nu există drept fără proprietate, proprietate fără drept, și nu se poate restabili unul, când a fost distrus, fără a fi restabilit, celălalt. Nu se prea știe cum trebuie procedat, dar aceasta nu constituie o grijă a conducătorilor sovietici. Atâta vreme cât vor fi la putere, legile economiei socialiste vor rămâne în vigoare. Pe ele se bazează efectiv puterea.

Pentru a termina, trebuie să adaug un post-scriptum. El privește demografia. Când am schițat tabloul meu economic, acesta era ipotetic. Zece ani mai târziu, el a fost verificat. Îmi asum aici același risc pentru demo-

grafia sovietică. Ea formează un fundal pentru tabloul economiei și îl reflectă. Consider că el a fost falsficat din motive identice. Dar continuăm să acceptăm, pe încredere, statisticile demografice. Nu criticăm serios cifra populației totale (288 de milioane de locuitori), și nici pe cea a populației ruse (140 de milioane).

Or, ar trebui să avem rezerve față de statistica demografică din același motiv pentru care ar fi trebuit să ne îndoim de statistica economică. Și una, și cealaltă formează într-adevăr o miză politică responsabilă de falsificarea lor. Statistica ar trebui să demonstreze, prin rapiditatea creșterii economice, superioritatea socialismului. Care este miza politică ce apasă asupra demografiei?

Ea trebuie în primul rând să releve o creștere normală şi armonioasă a populației și să disimuleze în consecință uriașele „locuri goale" lăsate de foametea artificială, gulag, starea sanitară și familială lamentabilă, provocate de socialism. Ea trebuie, de asemenea, din rațiuni de forță, să mențină ideea unui excedent față de populația americană; în fine, din aceleași motive, să lase să se presupună un raport satisfăcător ruși/neruși, în mod accesoriu slavi/neslavi.

Aceste trei motive sunt la originea primei mari falsificări atestate și de acum recunoscute de sovieticii înșiși. Stalin decisese că sporirea populației trebuia să fie de 3 milioane pe an. Autorii recensământului din 1937 au identificat o cifră inferioară „planului". Găsiseră, o știm acum, aproximativ 163 de milioane de locuitori. Stalin i-a împușcat deci și i-a deportat pe responsabilii

acestui „sabotaj". A anulat recensământul și, în 1940, în ajunul războiului, a avansat cifra perfect arbitrară de 190 de milioane. Chiar ținând cont de anexările realizate de comun acord cu Hitler, populația nu putea depăși 178 de milioane. Pornind de la această dată, statisticile fac obiectul unei falsificări cumulative, de vreme ce cifrei false trebuie să i se adauge, în anul următor, o cifră și mai puțin conformă realității.

În 1959, de exemplu, guvernul a lansat cifra de 209 milioane de locuitori, deci o creștere de 20 de milioane în raport cu cifra deja exagerată din 1940. Or, în timpul acestei perioade, între alte nenorociri, U.R.S.S. a suferit pierderile de război (20 de milioane invocate), la care s-au adăugat cele ale gulagului. O parte considerabilă a populației masculine fertile s-a găsit împiedicată de la reproducere fie de mobilizare, fie de deportare. Cum se explică o creștere atât de considerabilă?

Din 1959, populația sovietică sporește oficial într-un ritm regulat, apropiat tocmai de cele 3 milioane pe an considerate dezirabile de către Stalin. În ciuda tuturor mărturiilor asupra destrămării familiei, ratei crescute a divorțurilor, abandonurilor, avorturilor, mortalității infantile, proastei stări sanitare generale, imposibilității de a găsi o locuință etc., statistica demografică ne oferă o rată de fecunditate aproape ideală, de 2,1%, superioară ratei europene, și o populație totală de 288 de milioane, din care rușii formează în continuare aproximativ o jumătate.

Dar acestea sunt contrazise sau puse sub semnul întrebării de mai multe fapte, dintre care vreau să semnalez doar câteva:

1. Recensământul din 1926, a cărui valoare științifică este incontestabilă, este consemnat într-o publicație în cincizeci de volume.

La recensământul din 1959, nu mai există decât șaisprezece, la recensământul din 1970 – șapte, la recensământul din 1979 – unul singur. Această sărăcie crescândă a datelor este semnificativă. Este mai ușor să falsifici un volum de statistici decât cincizeci. Cât despre ultimul recensământ, ordonat în 1989 de Gorbaciov, și care trebuia să fie, *glasnost oblige*, absolut sincer, nu avem noutăți până acum.

2. Rata de urbanizare sovietică a crescut pe măsură ce satele se goleau. Ea ar fi de 65%, față de 73% în Statele Unite. Cele două țări ar trebui deci să aibă o populație urbană echivalentă: 182 de milioane în Statele Unite.

Cu toate acestea, când examinăm lista principalelor orașe ale U.R.S.S., constatăm că primele trei (Moscova, Leningrad, Kiev) reprezintă împreună populația New Yorkului; că următoarele șase (Baku, Tașkent, Gorki, Kuibîșev, Minsk, Sverdlovsk) însumează 9 milioane de locuitori, deci ceva mai puțin decât Los Angeles. Următoarele douăsprezece au populația reunită din Chicago și Detroit. Dar unde sunt, în U.R.S.S., orașe ca Boston, Philadelphia, San Francisco, Baltimore, Washington, Houston, Dallas, St. Louis, New Orleans

etc.? Or, dacă populația sovietică nu mai trăiește la țară, dar nici în orașe, unde este?

3. Când, pentru a interpreta anuarele statistice, cifrele demografice se compară cu cele din ziare și reviste, se observă că ele provin, toate, din același loc, Goskomstat, Comitetul de stat pentru statistică. Inutil de căutat în altă parte. Controlul este absolut. Am căutat în presa școlară date asupra înscrierilor la școala primară. Am găsit puține și ele vin fără excepție de la același Goskomstat. Totuși, aceste ziare aduc mărturie despre lipsa acută a mâinii de lucru în agricultură și industrie. Presa militară este plină de plângeri privind numărul neîndestulător și starea fizică nesatisfăcătoare a recruților. Dar misterul este bine păzit. Atât de bine, încât demografii occidentali sunt incapabili să propună o cifră alternativă.

Este de înțeles. Revelația unui deficit catastrofal ar constitui un șoc mai grav în demografie decât în economie. Cifrele oficiale înregistrează deja o lipsă de 100 de milioane de oameni față de prevederile făcute în 1914. Dar dacă lipsa ar fi și mai mare?

Apoi, dacă într-adevăr populația sovietică, și mai ales populația rusă, ar fi mai slabă decât se afirmă astăzi, toate analizele politice și militare occidentale ar fi date peste cap. Aceasta explică de ce datele demografice rămân *top secret*.

(1991)

Falsele evidențe[1]

Economia sovietică este obiectul unei munci științifice considerabile, care dă de lucru în Statele Unite și în Europa la numeroase centre de studii, alimentând o vastă literatură și mai multe periodice de specialitate. Dar cei care s-au născut în U.R.S.S. sau care au abordat problema sovietică prin intermediul istoriei, literaturii, călătoriilor, povestirilor emigranților nu o recunosc în descrierile economiștilor, ca și cum ar exista o distanță de netrecut între sistemul determinat de aceștia din urmă, cu dimensiunile și cifrele sale, și celălalt sistem, fără dimensiuni și fără cifre, pe care l-au construit puțin câte puțin din instinct, sprijinindu-se doar pe experiență trăită. O trăsătură remarcabilă a mediului sovietizant o constituie faptul că o anumită abordare economică a realității sovietice, oricât ar fi de savantă, onestă, complexă, este întâmpinată de cei care practică

1. Prin *socialism real*, conform accepției impuse de Leonid Brejnev, înțeleg regimul în vigoare în U.R.S.S. și în celelalte state din „lagărul socialist". Folosesc deci ca aproximativ sinonime: *socialist*, *sovietic*, *bolșevic*, *comunist*. Bineînțeles, *social-democrat* nu trebuie inclus în aceeași serie.

o altă abordare cu un scepticism atât profund, o neîncredere atât de mare, încât ei renunță să critice – neștiind cu ce să înceapă – și, curând, să se informeze. În această privință, au o atitudine asemănătoare cu a disidenților sovietici, care întâmpină cifrele oficiale și cifrele la care ajung economiștii occidentali doar cu zâmbete și ridicat din umeri.

Aceste atitudini nu sunt noi. De fapt, nimic nu se schimbă mai puțin decât răspândirea opiniilor despre fenomenul sovietic, cu excepția fenomenului însuși. Să analizăm perioada antebelică. Între 1917 și 1929, interesul opiniei occidentale față de economia sovietică a fost slab. În afară de distrugerea sa aproape totală și reconstrucția sa precară și empirică, nu era mare lucru de spus. Dar când au izbucnit, pe de o parte, criza mondială, pe de alta, veștile despre colectivizare și primul cincinal, economia sovietică a devenit o miză intelectuală de prim ordin. Să lăsăm deoparte atitudinea religioasă a comuniștilor occidentali și a tovarășilor lor de drum. Mai interesantă, intelectual, a fost reacția opiniei savante necomuniste și uneori anticomuniste. Primul său gest a fost de a accepta ca demne de încredere cifrele furnizate de guvernul sovietic. Pornind de la aceste date, s-au evaluat, comparativ, avantajele economiei planificate și ale economiei de piață și s-a pus întrebarea dacă nu se puteau injecta în economiile occidentale unele din procedeele despre care sistemul sovietic asigura că ar fi ale sale. În această perioadă de șomaj masiv, de recesiune, nu s-ar fi putut găsi, oare, inspirație în dominația sovietică asupra economiei, în

momentul în care, în Vest, ea scăpa de sub control? Imediat după război, invocând tot exemplul sovietic, statele, în special statul francez, au trecut la naționalizare, la punerea la punct a unor metode statistice rafinate, în fine, la proceduri de investigare și dirijare cărora au ținut să le dea frumoasa denumire de *plan*. Unii economiști necomuniști, care aveau adesea viziunile cele mai perspicace asupra a ceea ce trebuia făcut la ei, nu simțeau nevoia să supună analizei critice datele care le parveneau din Est, ci, dimpotrivă, le acceptau ca pe tot atâtea argumente pentru a determina adoptarea unei politici economice mai potrivite de către guvernele lor. În întregime orientat către Occident, Sauvy admitea că nivelul de trai sovietic îl va depăși curând pe al nostru și că, de fapt, Cortina de Fier va funcționa invers, pentru a-i împiedica pe proletarii noștri să ajungă acolo și să invidieze prosperitatea camarazilor lor ruși[1].

Nu toți mergeau atât de departe. Pentru că ei cunoșteau mai bine istoria și trecutul economic al Imperiului rus, respingeau viziunea unei *tabula rasa* pe care noul regim și-ar fi inițiat „dezvoltarea". Pentru că ei cunoșteau țara, nu acceptau orbește tabloul economic oficial. Au început deci să trieze datele, să le critice, să pondereze statisticile. Au ajuns la un tablou puțin strălucitor, deși asemănător. În locul unei recuperări iminente, trebuia prevăzută o recuperare cu o scadență mai îndepărtată. În locul unei armonii

1. *Cf. Le Monde*, 30 octombrie 1952.

universale, trebuiau recunoscute ici și colo unele disparități, o industrie ușoară înapoiată, o agricultură profund handicapată. În locul unei creșteri economice de 12%, se admitea o rată de 8%, chiar de 4%. Într-adevăr, spuneau acești economiști, dificultățile situației internaționale, *povara înarmării,* greșelile lui Stalin, *rigiditatea structurilor*, inabilitatea planificatorilor, toate acestea cântăreau greu, împiedicau o gestiune rațională, opreau avântul. Dar *rigiditățile* nu erau totuși incorigibile. Măsuri recente arătau că guvernul sovietic se decidea, în sfârșit, să se ocupe serios de agricultură, de atâta vreme *neglijată.* La Novosibirsk, echipe de matematicieni, dotate cu calculatoare, făceau ultimele retușuri unor modele econometrice la fel de rafinate ca acelea de la I.N.S.E.E. (Institut national des statistiques et des études économiques). Reforma Liberman anunța o *flexibilizare*, o *liberalizare* și multe altele.

În fața unor asemenea poziții atât de rezonabile, atât de competente, doar din obscurantism sau dintr-un negativism intolerabil puteai rămâne neîncrezător. Au existat totuși, dintotdeauna, oameni care au susținut că minciuna sovietică era atât de grosolană, încât toate aceste cifre nu aveau nici un sens, refuzând să acorde vreun fundament planificării, colhozului, *hozrasciot*-ului, și ridiculizând marile *realizări.* Dar acești oameni nu se dădeau în vânt după economie. În plus, datorită faptului că U.R.S.S. făcuse dovada unor succese deosebite în război, și pentru că lansase *sputnik*-ul, opinia „disidentă“ a fost descalificată.

Aceasta îmi aduce aminte de o conversație pe care am avut-o la Moscova cu o doamnă în vârstă, în 1961. „Da, îi spuneam eu acestei prietene, acest regim este cumplit, dar, în ritmul actual de dezvoltare, veți sfârși prin a vă moderniza. În zece ani, în douăzeci de ani, stilul vieții materiale se va fi schimbat atât de mult, încât stilul vieții politice se va schimba și el, de voie, de nevoie." Femeia m-a privit și a tăcut. Prin cuvintele mele imprudente, mă situam printre imbecilii incorigibili cărora este inutil să încerci să le deschizi ochii. Simplul fapt că mi-am închipuit că în 1981 prăvăliile din Moscova vor fi aprovizionate, că nu vor mai fi cozi, că populația va beneficia de un ansamblu de bunuri și servicii comparabile cu cele de care se bucura Europa anului 1961 i se părea de neconceput și constituia dovada unei rătăciri de neiertat. Această femeie nu se pricepea câtuși de puțin la economie. Ea se baza pe cu totul altceva. Desigur, avea dreptate.

Să analizăm trei afirmații curente ca acestea:

1. „U.R.S.S., cu o producție anuală de 145 de milioane de tone de oțel, este prima putere siderurgică a lumii."

Se știe că U.R.S.S. nu produce mai multe automobile decât Spania; că echiparea gospodăriilor populației cu aparate confecționate din oțel nu este comparabilă cu a noastră; că rețeaua căilor ferate nu este mai lungă decât cea a Indiei; că rețeaua rutieră este net inferioară celei din Franța; că producția de tancuri nu poate absorbi, oricât de exagerată ar fi ea, mai mult de una sau două milioane de tone, de oțel. Ce poate, așadar,

însemna această cifră de 145 de milioane de tone, echivalentul producției reunite a Japoniei și Germaniei, care produc împreună vreo douăsprezece milioane de automobile și multe alte bunuri? Trebuie deci să presupunem că în aceste 145 de milioane de tone figurează: 1. producția de oțel real; 2. producția de oțeluri inferioare; 3. producția de oțeluri rebutate; 4. producția de oțel pentru rugină; 5. producția de pseudooțel și 6. pseudoproducția de oțel. Un specialist în economia sovietică este, fără îndoială, capabil să repartizeze producția de oțel între aceste șase capitole. El justifică în cele din urmă cifra de 145 de milioane de tone ținând cont de risipă, de utilizarea diferită a oțelului, de pierderi etc. E adevărat că afirmația „prima putere siderurgică a lumii" trebuie înțeleasă dincolo de sensul său obișnuit, căci nu se poate compara decât ceea ce este comparabil. Statele Unite și Japonia, a doua și a treia dintre puterile siderurgice mondiale, și la care este foarte ușor de analizat cum își utilizează oțelul, nu produc în cantitate comparabilă ultimele cinci categorii de oțel, pe care U.R.S.S. le toarnă cu o abundență extraordinară în laminoare gigantice.

2. „Venitul pe cap de locuitor și nivelul de trai situează U.R.S.S. printre țările dezvoltate, puțin mai sus (sau, după alții, puțin mai jos) decât Spania."

Unii autori iau în calcul rubla la cursul oficial, ceea ce este o absurditate. Cu toate acestea, majoritatea țin cont de faptul că rubla se negociază pe piața neagră la a cincea parte din valoarea sa nominală și că valoarea

sa reală nu depășește o treime din aceasta. Dar, adaugă ei, anumite servicii sunt aproape gratuite, cum ar fi locuința, îngrijirea medicală, învățământul. Ei încearcă, de asemenea, să evalueze nivelul de trai real ținând cont de bunurile pe care le poate cu adevărat cumpăra cu salariul său sovieticul de mijloc, listă ce poate fi pusă în paralel, punct cu punct, cu lista a ceea ce poate achiziționa salariatul spaniol. Totuși, se pare că asemenea apropieri, neglijând aspectul calitativ, golesc de orice semnificație măsurile cantitative. Locuință, îngrijiri medicale înseamnă, în Occident, blocurile de locuit și dispensarul de spital. Ele nu reprezintă apartamentul locuit în comun, dormitorul, „colțul“ unde trăiesc milioane de sovietici, nici imobilele date în folosință gata deteriorate, construite pe terenuri virane, nici medicina rudimentară, felcerii, farmacopeea săracă. Cât despre conținutul coșului gospodinei sovietice, gospodina spaniolă n-ar da nici două parale pe așa ceva. Mere putrede, cartofi înghețați, carne dubioasă, legume pipernicite, toate acestea nu există pe piețele din Madrid. Și ele abia se găsesc pe piețele Moscovei, astfel că trebuie să stai la coadă pentru a le procura. Cine a pus vreodată în balanță coada în analizarea nivelului de trai sovietic comparat? Dacă numărăm orele de muncă necesare pentru a cumpăra în U.R.S.S. un televizor, o pereche de pantofi, un aspirator, nu trebuie să uităm că este un televizor cum se întâlnesc doar la talcioc, pantofi pe care un imigrant marocan i-ar disprețui, un aspirator care merge cu lovituri de picior. Nu se poate face comparație între sordida realitate sovietică și

normala, adesea vesela și uneori splendida realitate spaniolă. Nu cu Spania, Grecia, Italia trebuie făcute comparații, ci cu India, Bangladesh, Sudan – cel mult! „Cooperanții“ sovietici nu se înapoiază niciodată din aceste țări într-a lor, unde îi așteaptă situații privilegiate în Partid și K.G.B., fără lăzi de roșii, grămezi de pixuri, jamboane și blugi: se întorc din țara abundenței! Să fim totuși circumspecți. A respinge comparația cu Spania nu echivalează câtuși de puțin cu a valida o comparație cu Bangladeshul. Dacă intrăm în detalii, ne dăm seama că nu există loc pentru comparație. Numai renunțând hotărât la demersul comparatist putem spera să conturăm fenomenul sovietic.

3. „U.R.S.S. este a doua putere economică a lumii.“

Este o axiomă din manualele de geografie. Un clișeu în gura șefilor noștri de stat. Dar economiștii care au formulat această aserțiune adaugă că acest clasament nu este valabil decât dacă rubla e cotată la valoarea sa oficială, și nu la valoarea sa de cumpărare internă. Cum să calculezi respectiva valoare internă, dacă majoritatea produselor industriei sovietice (cu excepția armelor) nu se pot scurge pe piața mondială, din cauza proastei lor calități, decât la prețuri de dumping, inferioare costului de producție? Cum să calculezi un P.N.B. pornind de la produse fără valoare comercială definită? Aceiași economiști ne informează că volumul comerțului sovietic este cât cel al Belgiei, dar cu o structură inferioară, căci U.R.S.S. vinde materii prime, aur, arme și cumpără produse cu valoare adău-

gată ridicată. Că U.R.S.S. are un grad de mecanizare mai redus decât Brazilia; că există mai puține telefoane în număr absolut decât în Spania; că nu există – sau aproape nu există – computere sau copiatoare în sectorul civil; că cecul, viramentul poștal, cartea de credit sunt necunoscute populației; că cercetarea și dezvoltarea nu au condus la nici o deschidere științifică sau tehnologică importantă, cu excepția celei din sectorul militar sau paramilitar; că dacă numim student ceea ce numim la noi student, U.R.S.S. are, în cifre absolute, mai puțini studenți decât Franța sau Germania. A doua putere economică din lume? Asta înseamnă, desigur, că ea este prima putere politică, militară, că are toate minereurile pământului, resurse potențiale nelimitate, că teritoriul său este imens, populația sa enormă, „producția“ sa considerabilă; toate acestea nu o transformă însă în „a doua putere *economică* a lumii“.

Presupozițiile inconștiente

Acestor trei aserțiuni banale și devenite loc comun le-am opus protestele suscitate de genul de bun-simț pe care-l dobândești trăind în contact cu realitățile sovietice. Nu mă îndoiesc că ele par fără valoare în ochii unui economist și nici că acesta ar răspunde printr-o serie de argumente care m-ar lăsa tehnic dezarmat, dar fără să mă convingă, deoarece țin la evidențele pe care mi le impun simțurile și rațiunea mea. Am putea opri aici discuția, dacă, în spatele acestor

afirmații și în spatele refuzului meu nemijlocit de a le accepta, nu ar exista două viziuni de ansamblu care să le susțină mai mult sau mai puțin conștient și pe care aș dori să le clarific – cel puțin în ce-o privește pe a mea.

Cât despre cealaltă viziune de ansamblu, ea nu apare nicăieri cu mai multă claritate și pertinență ca în cele două cărți, devenite clasice, ale lui Alec Nove – *An Economic History of the U.S.S.R.*[1] și *The Soviet Economic System*[2]. Nove este perfect la curent cu istoria sovietică. Nu-i sunt străine nici nebuniile utopice ale comunismului de război, nici catastrofa colectivizării, nici cumplita duritate a industrializării.

El cunoaște, de asemenea, slăbiciunile „sistemului" ca atare, economia administrativă, centralizarea, risipa provocată de planificare, deficiențele în sfera inovației. Ideea sa de bază este că proiectul economic sovietic trebuie să fie situat într-un proiect care îl cuprinde, îl explică, îl justifică în parte: *dezvoltarea.* El este, între alte modele, un model de industrializare. Istoria explică ruptura cu tipul de dezvoltare pe care l-a cunoscut Occidentul și pe care începea să-l cunoască Rusia țarilor. Istoria, cu alte cuvinte caracteristicile țării, particularitățile guvernării sale, conjunctura internă și internațională explică, de asemenea, trăsăturile particulare ale modelului economic sovietic. El poate fi

1. Cea mai recentă ediție [în momentul scrierii acestei cărți – *n.tr.*], Penguin Books, 1978.

2. Cea mai recentă ediție [în momentul scrierii acestei cărți – *n.tr.*], George Allen and Unwin, 1977.

pus ca atare în competiţie cu modelul occidental şi nu este uşor de hotărât în privinţa avantajelor şi inconvenientelor fiecăruia. Dar ceea ce permite comparaţia este faptul că cele două modele, diferite prin metodele lor şi prin mijloacele puse în mişcare, vizează aceleaşi scopuri: industrializarea, în general – dezvoltarea. Este acelaşi punct de plecare – subdezvoltarea – şi este, de asemenea, acelaşi punct de sosire: economia industrială dezvoltată. Modelul sovietic şi modelul occidental sunt între ele ca două *filiere* tehnic diferite pentru a ajunge la producerea unui acelaşi produs, la fel cum cauciucul artificial poate fi obţinut din petrol sau cărbune, electricitatea din uraniu sau plutoniu.

A. Nove cunoaşte mult prea bine U.R.S.S. pentru a reduce ideologia, aşa cum este uneori ispitit s-o facă, la un simplu „factor mobilizator, în numele căruia să se genereze entuziasmul, să se impună sacrificii, să se organizeze efortul naţional"[1]. „Majoritatea analizelor ar fi de acord că această ideologie (marxism-leninismul) nu mai este o forţă puternică în Uniunea Sovietică de astăzi, dar aceasta nu înseamnă că ea a devenit o simplă colecţie de citate." Eliminarea comerţului privat, de exemplu, nu poate fi înţeleasă decât în raport cu ideologia. Scopul declarat al sistemului este întotdeauna de „a construi comunismul", dar, practic, aceasta înseamnă de fapt să justifice accentul pus pe creştere economică[2]. De unde teza: „*Homo oeconomicus* sovietic este foarte asemănător cu analogul său occidental, în

1. *The Soviet Economic System*, p. 363.
2. *Op. cit.*, p. 19.

sensul că, dacă am fi planificatori sau manageri sovietici, supuși acelorași presiuni, reguli și stimuli, ne-am comporta absolut ca ei. Altfel spus, consider că, în mod obișnuit, nu este nevoie să se invoce explicații ideologice pentru tipurile de comportamente manageriale."[1]

Reunite prin comunitatea proiectului, sistemul occidental și sistemul sovietic ocupă deci, după Nove, două regiuni intermediare în aceeași „economie politică". În ambele sisteme, se remarcă o distanță echivalentă între modelul pur și aplicația sa practică. În ambele sisteme, se remarcă imperfecțiuni de bază, și altele, care sunt, cel puțin teoretic, remarcabile. Sistemul sovietic este reformabil. El este optimizabil în funcție de obiectivele sale de dezvoltare. Totul se petrece ca și cum raționalitatea funciară a filierei socialiste ar fi permanent deranjată de impedimentele tradiției ruse, de urgențele politicii politicianiste, de factorul uman, prea uman al administratorilor de tipul Kaganovici sau Hrușciov. Astfel încât, ca pretutindeni, au existat mari realizări și mari catastrofe. Cine poate spune că la noi este altfel?

Pentru a rezuma, viziunea de ansamblu care susține această literatură economică conține implicit propozițiile următoare.

Economia sovietică este un sistem economic care are aceleași scopuri ca orice sistem economic – producerea de avuție socială – și în mod special față de al nostru – dezvoltarea. Metodele sale, diferite de ale noastre, sunt rațional ordonate în vederea acestor fina-

1. *Ibid*, p. 10.

lități. Rămâne un hiatus, uneori important, între funcționarea teoretică a modelului și funcționarea sa reală. Acest hiatus, care introduce o iraționalitate în sistem, este datorat ponderii tradițiilor istorice și slăbiciunilor personalului responsabil. El poate fi diminuat, corectat, și astfel dezvoltarea va putea fi atinsă mai repede și cu cheltuieli mai mici.

În spatele întregii prezentări se află o prezumție teoretică.

Descrierea făcută de Nove și de literatura economică pe care o cunosc presupune deci o schemă în care raționalitatea se află în centru (în finalități, care sunt cele ale oricărui sistem economic) și iraționalitatea la periferie (în aplicare, în interferențele istoriei). Această schemă permite organizarea faptelor într-o manieră destul de satisfăcătoare, tot așa cum sistemul ptolemeic explica mișcarea planetelor, cu condiția de a adăuga un număr suficient de epicicluri. Dar disidenții au ochii ațintiți asupra altor fapte sau cântăresc diferit aceleași fapte, astfel încât epiciclurile nu mai reușesc să-și exercite funcția, schema pierzându-și orice credit. Contestam mai sus trei afirmații curente despre economia sovietică, dar știam că, în cadrul schemei dominante, noi epicicluri puteau fi introduse, pentru a justifica, de pildă, cifra producției sovietice de oțel. Astfel: produsele sovietice sunt, în medie, de două ori mai grele decât produsele europene corespunzătoare etc. Nu vom ieși din dialogul surzilor decât când contestatarul va face efortul de a propune o altă schemă teoretică de ansamblu, capabilă să explice aceleași fapte mai exact, mai

logic și, mai ales, mai economic. Trebuie să se ajungă la un câștig „copernician" de claritate, simplitate, precizie, previziune.

Am ambiția de a schița tocmai o asemenea schemă. Neavând intenția să fac pe economistul, nu voi propune decât niște schițe sau niște principii, dar cel puțin dintre cele pe care o economie politică profesionistă să se poată sprijini, pe care să le poată prelungi, detalia, ca să ajungă la evaluări cantitative. În schița mea nu se vor întâlni cifre. Dacă este adevărat că economiștii au greșit pentru că au aplicat categoriile clasice ale disciplinei lor la un obiect care reclama alte categorii, cele pe care aș dori să le sugerez, deși mai adaptate obiectului lor, vor fi preclasice, altfel spus primitive. Dacă în legătură cu U.R.S.S. aș putea furniza ceva ca *Tabloul** lui Quesnay, culmea ambiției mele ar fi atinsă. N-are decât să vină după aceea Adam Smith.

Finalitățile

Trebuie să pornim de la *scopurile sistemului de producție* sovietic. Și, pentru aceasta, să-l consultăm pe părintele acestui sistem, care, moștenitor al lui Lenin, a făcut ca sistemul politic să treacă definitiv în sfera numită tradițional economică, Iosif Stalin. În lucrarea sa *Problemele economice ale socialismului* (1952), Stalin

* Trimitere la *Tableau économique* (1758) de François Quesnay, prima reprezentare schematică a economiei (*n.tr.*).

formula astfel ceea ce el numea „legea economică fundamentală a socialismului“: „Asigurarea satisfacerii maximale a nevoilor materiale și culturale ale societății [...], perfecționarea neîncetată a producției pe baza tehnicii celei mai înalte.“*

La prima vedere, nu este o lege, ci doar un program de acțiune. Într-un fel, este programul tuturor regimurilor economice care s-au succedat pe pământ, în măsura în care vizau prosperitatea și doreau o anumită creștere economică. Ajunge să schimbăm câteva cuvinte pentru a regăsi programul lui Traian, Harun-al-Rașid, Kang-Xi, Colbert. Acest program a fost îndeaproape asumat de responsabilii economiei din Occident, chiar în momentul în care Stalin îl susținea. Într-o bună zi se va măsura rolul pozitiv jucat nu de socialismul lui Stalin, ci de ceea ce se credea că este, asupra desfășurării organizate a economiilor de piață imediat după război. Necesitatea imaginară de a răspunde „sfidării sovietice“ a întărit iluzia economistă că regimul sovietic își propunea aceleași țeluri ca și regimurile occidentale și se plasa, cu alte mijloace, pe vectorul uneia și aceleiași creșteri economice pentru întregul Univers.

În aceeași lucrare, Stalin formula, de asemenea, „legea economică fundamentală a capitalismului“: „Asigurarea profitului capitalist maximal prin exploatarea, ruinarea și pauperizarea majorității populației țării respective, prin aservirea și jefuirea sistematică a popoarelor

* I. Stalin, *Problemele economice ale socialismului în U.R.S.S.*, Editura pentru Literatură Politică, București, 1952, p. 45 (*n.ed.*).

din alte țări, mai ales din țările înapoiate, în sfârșit, prin războaie și militarizarea economiei naționale, utilizate pentru asigurarea profiturilor celor mai înalte."* Aceasta aduce destul de mult cu practica socialismului stalinist așa cum o cunoaștem acum. Iată de ce o parte a opiniei disidente consideră acest socialism ca fiind un capitalism de stat deosebit de crud, pentru că nu ar avea nici o frână. Dar ea se înșală. Dacă acest socialism ar fi un capitalism, oricât de sălbatic și de excesiv l-am imagina, el ar poseda o raționalitate și o adaptare a mijloacelor la scopuri care caracterizează majoritatea regimurilor economice cunoscute, inclusiv capitalismul, în măsura în care acest concept are vreun sens. Ar exista cel puțin prețuri și, undeva, o contabilitate verificabilă. Dorința de câștig este tot atât de pervertită, de nefericită sub regimul sovietic ca și sub regimul cel mai sever pe care l-ar putea imagina social-democrația. Regimul sovietic este la fel de spoliator și de exploatator ca și capitalismul descris de Karl Marx. Dar a-l asimila capitalismului este tot atât de fals, în ordine economică, precum ar fi a-l asimila, în ordine politică, unei birocrații oligarhice. O birocrație atât de irațională, o oligarhie atât de contrară intereselor oligarhiei nu sunt nici birocrație, nici oligarhie. Un capitalism atât de distrugător al avuției sociale nu este un capitalism. Trebuie să căutăm în altă parte.

Și, pentru aceasta, trebuie să revenim la Stalin și la „legea sa fundamentală". Acolo se află cheia enigmei.

Stalin, fidel, în acest punct, lui Lenin, concepe „modurile de producție" care s-au succedat pe pământ ca

** Op. cit.*, p. 43 (*n.ed.*).

fiind supuse unor legi. Socialismul și capitalismul sunt formațiuni naturale și, din acest motiv, au niște legi. Prima sarcină a lui Lenin, singura pe care a dus-o la bun sfârșit, a fost deci de a răsturna „capitalismul", pentru a degaja un spațiu unde socialismul ar putea exista și evolua. De fapt, el nu a dezrădăcinat doar capitalismul, ci orice fel de economie. Distrugând proprietatea, schimbul, întreprinderea și, temporar, chiar banii, el făcea de neconceput până și aceste forme ale vieții economice pe care, în limbajul său, le numea feudalism, sclavagism și comuna primitivă. Când, de exemplu, țăranii ruși, regresând la economia naturală, au încercat să se refugieze în vestigiile comunității sătești, ei au fost alungați.

Pe această *tabula rasa*, socialismul se încăpățâna să nu apară. Și, pentru a lămuri acest fapt neașteptat, ideologia leninistă avea o explicație: ceea ce împiedica nașterea socialismului era faptul că, în ciuda aparențelor, capitalismul continua să existe. „Legea fundamentală" a capitalismului continua să se aplice disimulat, sub formă de obiceiuri perfide sau de rea-voință vinovată ale agenților economici – adică ale ansamblului cetățenilor sovietici.

Pentru că socialismul nu vine de la sine, adică prin automișcare spontană a întregii societăți, el trebuie construit, cu alte cuvinte această societate trebuie reeducată în toate dimensiunile sale, căci capitalismul cuprinde toate sferele, așa cum o va face mai târziu socialismul. Puterea sovietică, destinată în principiu să se dizolve rapid în autoorganizarea societății (*cf. Statul*

și revoluția), devine digul necesar, speranța unică a socialismului și a sa *ultima ratio,* de vreme ce a sa *ratio* naturală aparent a eșuat.

Această putere este nelimitată. Ea este aptă să se ocupe de producție, consum, de reglarea lor reciprocă, de „evidență și control", cum spunea Lenin. Se pare deci că economia este rapid resorbită în politică și că, în locul unei *economii politice* a socialismului, există doar o *politică economică* a socialismului.

Dar, dacă admitem aceasta, socialismul nu este o formațiune naturală imanentă devenirii normale a societății. El își pierde legalitatea, legitimitatea și, odată cu ea, puterea al cărei rol este doar să-i dea naștere. Este tocmai ceea ce arată Stalin cu claritatea și seninătatea lui obișnuite. În aceeași lucrare, îi face o critică aspră tovarășului Iaroșenko. Potrivit acestuia din urmă, regimul comunist nu era decât o „organizare rațională a forțelor de producție"*. Nu era deci posibilă o economie politică, asemenea celei din regimurile presocialiste, ci doar o politică economică a cărei raționalitate se putea dezvolta fără opreliștile pe care le cunosc toate regimurile precedente. Dar este profund eronat, replică Stalin, care nu se coboară cu toate acestea până la a da argumente pertinente. El găsește totuși două. În primul rând, relațiile de producție nu sunt neapărat obstacole, ca în capitalism, ci pot fi și „factori pozitivi". Dovada: „Nimeni nu poate nega uriașa dezvoltare a forțelor [noastre] de producție"**. Apoi, „nu

* *Ibid.*, p. 67 (*n.ed*).

** *Ibid.*, p. 68 (*n.ed.*).

se poate organiza rațional producția fără a ține cont de starea generală a societății". Stimabilul tovarăș Iaroșenko nu înțelege că „trebuie să parcurgem un șir de etape de reeducare economică și culturală a societății, în cursul cărora munca se va transforma în ochii societății dintr-un simplu mijloc de susținere a vieții în prima necesitate vitală, iar proprietatea socială – în baza de neclintit și intangibilă a existenței societății"*. Altfel spus, puterea sovietică operează această reeducare, însoțind manifestarea legii, fructul acestei reeducări. Și, cum această putere face parte din socialism, se supune și ea acestei legi, o asumă și, în cele din urmă, o confirmă. Iaroșenko greșește. Lenin, după Engels și, credea el, Spinoza, estima că libertatea este înțelegerea necesității. Stalin încredința *organelor*, formă sovietică a necesității, sarcina de a asigura tuturor reeducaților un sentiment viu exprimat al perfectei libertăți. În socialism, politica economică și economia politică coincid, și legile statului (sau directivele sale) sunt una cu legile obiective ale socialismului.

De aici decurge o consecință capitală. În fața unui fenomen economic oarecare, puterea sovietică trebuie să se întrebe cărei legi i se supune: capitalism sau socialism? Producția de avuție socială trebuie apreciată diferit, după cum ea poate fi imputată capitalismului, încă subzistent, renăscând mereu, sau socialismului, permanent amenințat și asupra evoluției căruia veghează puterea statului.

* *Ibid.*, p. 73 (*n.ed.*).

Sub N.E.P., economia rurală sovietică, ruinată integral de comunismul de război, s-a redresat și a atins aproape nivelul din 1913. Dar nu era o creștere economică *bună,* de vreme ce se datora în primul rând unei reluări a mecanismelor „capitaliste". Nu se putea deci ajunge pe această cale la abundența socialistă, pentru că, pe măsură ce te apropiai, te și îndepărtai de ea, întărind ceea ce îi era contrar, capitalismul. Dacă ne amintim de legea fundamentală a fiecăruia din aceste două moduri de producție, nu se putea „asigura satisfacerea nevoilor materiale și culturale în continuă creștere ale întregii societăți" „ruinând și sărăcind cea mai mare parte a populației". A trebuit deci să se treacă la colectivizare, care i-a ruinat și sărăcit pe țăranii bogați, mijlocași și săraci, cu toții compromiși cu „capitalismul", pentru a se asigura posibilitatea unei *bune* creșteri economice socialiste.

„Fără această revoluție în producție, adaugă Stalin, forțele de producție din agricultura noastră ar lâncezi, la fel cum lâncezesc astăzi în țările capitaliste."*

Iată-ne în plină *dialectică.* Formula lui Bakunin – „spiritul de distrugere este același cu spiritul de creație" – este formula metafizică a bolșevismului: pentru a crea spațiul în care socialismul va încolți și va înflori în sfârșit, trebuie distruși germenii unei bogății ostile care ar proveni din capitalism. Din acest motiv, majoritatea actelor economice ale regimului sovietic au ca scop nu doar să organizeze producția de bunuri – care

* *Ibid.*, p. 68 (*n.ed.*).

trebuie să provină din socialismul ce se dezvoltă potrivit legii sale naturale –, ci și să dezorganizeze această producție în măsura în care, de fapt, aceste bunuri provin sau se consideră că provin din „capitalism".

Colectivizarea are drept scop să asigure *dezvoltarea impetuoasă* a agriculturii. Dar, ruinând-o definitiv, nu se va spune că a eșuat. Într-adevăr, ea *a pregătit condițiile* acestui avânt impetuos. La fel se întâmplă cu planificarea. Funcția sa nu este doar de a organiza producția, așa cum este interpretat cuvântul în Occident, ci, simultan, de a dezorganiza.

Acest fapt a fost evident de la primul cincinal. Câțiva dintre supraviețuitorii partidelor menșevice și ai socialiștilor-revoluționari îl pregătiseră pornind de la statistici improvizate, pentru că ei credeau în posibilitatea unei anumite conduceri inteligente și empirice a economiei și pentru că luau economia politică în serios. Dar Stalin și echipa sa au acoperit cu cuvântul *plan* o acțiune absolut contrară. Ei au distrus schimbul, reglarea cererii și ofertei și formarea prețurilor, singurele care ar fi putut face imaginabilă planificarea. Între Magnitogorsk, pe de o parte – adică industria grea de interes militar –, și colhozul devastat, pe de altă parte, se întinde un vast teren viran, loc pentru tot felul de fenomene neprevăzute și încă și mai puțin planificate, cum ar fi exodul îngrozit către oraș, scăderea bruscă a salariilor, risipa și jaful generalizate, foametea. Planificarea dezorganizatoare se poate observa în întreprindere. Mărturiile despre exploatările agricole și despre uzine ne prezintă conducătorii hărțuiți de sarcini

irealizabile sau contradictorii, de obligații de înfăptuit cu orice preț, fără ca primele condiții să fie îndeplinite. Natura planului este de a da ordine inexecutabile, dar cum acestea, vom vedea, se presupune că au fost executate, ordinele ulterioare vor fi și mai greu de executat. Planul dezorganizează pentru că împiedică alegerea și stăpânirea mijloacelor adecvate atingerii faimoaselor *obiective,* care ar putea fi, la rigoare, aproape atinse, dacă nu ar fi incluse în plan.

Economia-ficțiune

Nu este suficient să spunem: colectivizarea a pregătit condițiile *dezvoltării impetuoase*, iar planificarea – pe cele ale *avântului neîntrerupt.* Ele au avut loc, și presa, în fiecare zi, e plină de dovezi: recolte remarcabile, înaintarea tractoarelor în front peste pământul fertil, secerătoare gigantice conduse de oameni surâzători, vaci din Kostroma, grâu stufos, lămâi polare... Iată înaltele furnale gigantice, muncitorii cu aer doct absorbiți în fața tablourilor de comandă și curbele vertiginos crescătoare ale tuturor indicatorilor de producție. Cum scria tot Stalin în aceeași lucrare: „Nimeni nu poate nega dezvoltarea uimitoare a forțelor de producție ale industriei noastre, ale agriculturii noastre." Nimeni nu putea, într-adevăr, să o nege. Nimeni nu o nega.

Regimul sovietic fiind socialismul, este obligatoriu ca el să-i poarte roadele. De vreme ce legea *fundamen-*

tală există, ea nu poate decât să se manifeste. Lege obiectivă, științifică, ea se verifică prin evaluări, iar în economie acestea sunt statisticile.

Două circumstanțe conferă caracterul lor particular statisticilor sovietice.

1. Ele sunt statisticile socialismului. Aceasta înseamnă că numai faptele socialismului sunt demne de a fi înregistrate, contabilizate și publicate. Cum socialismul e socotit că există, șomajul, accidentele de muncă, delincvența, salariile de mizerie sunt considerate că nu există. Ele nu pot fi deci analizate statistic. Această regulă se extinde foarte departe de domeniul economic: catastrofele aeriene și feroviare și chiar cele naturale, care nu par să angajeze responsabilitatea socialismului, inundațiile, cutremurele, epidemiile nu au o existență legală și, prin urmare, sunt privite ca neavând o existență reală. Rezultă că anuarele statistice pe care le publică U.R.S.S. sunt, prin forța împrejurărilor, incomplete, după criteriile noastre. În ele nu figurează, de exemplu, statisticile privitoare la alcoolism, absenteism, grevă. Cele privind salariile și pensiile nu sunt accesibile și analizabile decât în măsura în care sunt compatibile cu ideea socialismului. Tot ceea ce are legătură cu capitalismul nu interesează statistica sovietică. Or, orice fenomen „negativ“ este, în ideologia sovietică, imputabil capitalismului. Multe fenomene care, după criteriile noastre, ar apărea ca pozitive (comerțul sau artizanatul privat) sunt, tocmai din această cauză, considerate ca negative. Prin urmare, o parte

a realității sovietice trebuie în mod necesar să fie ocultată pentru ca regimul să existe în mod legitim.

2. Nimeni nu este neutru în stabilirea datelor. Acesta este un corolar al principiului precedent. În socialism, fiecare este răspunzător de construirea socialismului. Nu același lucru se petrece în Occident, unde cifrele de producție nu sunt global afectate de un coeficient moral. Datele sunt colectate de organisme care nu au motive să le deformeze. Sau, dacă sunt supuse influenței anumitor interese, ele pot fi criticate de organisme care au interese contrare. Astfel, statisticile privitoare la nivelul de trai fac obiectul unor dezbateri contradictorii între sindicatele muncitorești și patronale. Rămân în afara oricărei confruntări datele legate de acte delictuale: fraudă fiscală, prostituție, extorcări de bani prin intimidare și violență. Or, în U.R.S.S., ansamblul fenomenelor calculabile „negative" se găsește în această situație. A vinde, a cumpăra, a deturna, a fura, toate acestea sunt aproape sinonime. Judecătorul de instrucție – și nu economistul – trebuie să evalueze aceste acțiuni.

Dar nimeni nu este neutru nici față de cifrele socialismului, de vreme ce toți trebuie să-l construiască împreună. Dacă cineva dă o cifră, este pentru că el trebuie să dea acea cifră. Cel care este destinat să controleze această primă cifră știe deja, înaintea oricărui control, cifra care va trebui să figureze în raportul său. Ambii răspund politic. Aceasta înseamnă, în sistemul sovietic, că ei sunt responsabili penal. Orice cifră, în acest stadiu, este deci produsul unei medii între exigențele puterii

și realitate, sau, mai exact, exprimă maximumul de travestire a realității compatibil cu verosimilitatea.

Dintotdeauna, economiile au putut să funcționeze fără statistici sau cu statistici false. Ne-am putea imagina că statistica sovietică, realizată pe baza datelor culese în fiecare întreprindere, este atât de incoerentă, încât ar fi considerată nulă și neavenită: în acest caz, am avea un fel de economie de piață de un tip primitiv, fără nici o contabilitate, dar funcționând totuși.

Din nefericire, lucrurile nu pot sta astfel, pentru că ansamblul producției este obligat să se supună unei dinamici raționale și coerente, ghidată de planificare și măsurată de statistică. Introducând o coerență fictivă, ansamblul sistemului își pierde coerența propriu-zis „economică". Într-un prim timp, întreprinderilor li se indică un obiectiv exprimat în cifre. Ele nu pot să nu țină seama de el, datorită responsabilității politico-penale și pentru că înspre ele este dirijat un flux de bunuri și de servicii care trebuie să permită realizarea planului. Acest flux este insuficient cantitativ și inadecvat calitativ, ceea ce obligă, într-un al doilea timp, să se trișeze asupra cantității și calității rezultatelor atinse. Se trece la un montaj contabil grație căruia planul este realizat pe hârtie, cu depășirea planului, ea însăși prevăzută de plan. În al treilea timp, pe baza acestei realizări falsificate, organismele confecționează un nou plan, ceva mai irealizabil decât primul, căci datele sunt falsificate cu un grad în plus. Înclinația naturală a planificării, în măsura în care ea se prelungește în timp și în care se perfecționează sau se extinde, este deci de a părăsi

progresiv terenul realității și de a constitui o economie-ficțiune care se autonomizează în raport cu producția reală.

Se întâmplă ca distanța dintre economia-ficțiune și economia reală să devină politic periculoasă. Atunci puterea lasă să-i scape o cifră corectoare. Ne amintim de lovitura de trăsnet care a fost – în Occident – discursul lui Hrușciov asupra stării agriculturii, de unde reieșea că după patruzeci de ani de avânt impetuos producția agricolă era inferioară celei din 1913.

Să nu ne facem iluzii: cifra corectoare nu este o cifră corectă. Este un act politic, și nu unul economic, a decide dacă Uniunea Sovietică este pe punctul de a ajunge și a depăși Statele Unite în privința laptelui sau a untului sau dacă șeptelul numără mai puține animale și mai prost hrănite decât în vremea țarilor. Nimeni nu știe, nici Hrușciov și nici ministrul agriculturii, câte capete sunt într-adevăr în șeptel. Cifrele publicate nu trebuie luate conform valorii lor aritmetice, ci valorii lor politice, semnalând, de exemplu, „o mobilizare" în favoarea agriculturii sau a altei ramuri, sau victoria unei facțiuni asupra alteia în Biroul politic.

Aceste corecții politice aduse din când în când au un efect moderator asupra planificării. Nu înțeleg prin aceasta planificarea producției, ci planificarea cifrelor de producție. Trebuie să admitem că, de vreo douăzeci de ani, nu mai auzim vorbindu-se de depășiri de 1000% care erau, sub Stalin, monedă curentă. Ratele de creștere economică nu mai sunt fixate la două cifre (10 până la 25%), ca în timpul lui Stalin, ci la o singură

cifră. Ele tind deci să se apropie de ratele de creștere occidentale. Nu trebuie văzut aici un progres al adevărului, ci un progres al verosimilității, al credibilității. M-am întrebat uneori dacă nu cumva corecțiile pe care le introduc cu efort economiștii occidentali în anuarele sovietice și complementele atât de ingenios deduse pentru a acoperi lacunele documentării lor constituiau o referință prețioasă pentru planificatorii sovietici. Ei ar utiliza savantele lucrări de la *London School of Economics* pentru a da economiei-ficțiune o coerență și o verosimilitate de care, fără acest ajutor străin, ea ar fi lipsită.

Despre Napoleon III, regina Wilhelmina spunea că era atât de mincinos, încât nu trebuia crezut nici contrarul a ceea ce afirma. Această frază trebuie să servească drept maximă hermeneutică pentru textele sovietice, mai ales pentru cele ce conțin cifre. Nu este vorba de o deformare a adevărului prin micșorare sau majorare. Și nici de o realitate falsă construită integral în raport cu o realitate adevărată. Într-adevăr, aceasta presupune o cunoaștere a realității. Nimic nu este mai puțin sigur. Conducătorul sovietic posedă mai multe informații decât supușii săi. El are acces la documente confidențiale, la cărți străine, uneori la sondaje care încearcă să neutralizeze, prin impersonalitatea metodelor obiective, deformarea pe care o imprimă informației cei care sunt însărcinați să o colecteze și să o transmită. Dar, pe de altă parte, același conducător se presupune că trăiește prin gândire și vorbire în tipul de realitate pe care-l implică socialismul înfăptuit. El este selecționat pentru

aptitudinea sa de a suporta ficțiunea că realitatea fictivă nu este fictivă și, astfel, de a o promova. El nu trebuie să cunoască cealaltă realitate. De unde, acest paradox: cifrele sovietice sunt false, dar, chiar dacă ar fi exacte, ele nu ar fi mai puțin false, pentru că nu există relație, chiar sub forma unei minciuni, între ele și realitate. Chiar dacă celor 145 de milioane de tone de oțel presupuse de statistică le-ar corespunde undeva 145 de milioane de tone efectiv turnate, ar fi vorba de o coincidență inexplicabilă, asemenea celei de care vorbește Spinoza între câinele care latră și Câinele-constelație.

Cele două principii

Formula lui Bakunin – „spiritul de distrugere este același cu spiritul de creație" – presupune că lumea socială este animată de o mișcare proprie, biologică, conflictuală, „dialectică", ce o face să treacă de la o formă la alta, de la „capitalism" la „socialism". Partidul revoluționar distruge capitalismul, adică realitatea, pentru ca socialismul să se instaleze. Același partid la putere, pentru că socialismul nu se înfăptuiește, continuă să distrugă realitatea, în egală măsură subsumată conceptului de capitalism, deoarece ea îi împiedica instaurarea. Un asemenea demers se justifică pentru că, în convingerea guvernului sovietic, socialismul depinde de condiții tehnice pe care puterea politică trebuie să le pună la lucru. Tocmai această putere face să treacă socialismul de la esență la existență. Dar dacă defectul

socialismului nu este tehnic, ci ontologic, și dacă socialismul nu există și nu poate exista, construirea sa sfârșește prin distrugerea a ceea ce este. Realitatea, fals asimilată unui capitalism care nu există decât în raport cu socialismul inexistent, este deci obiectul unui atac care își propune să instaleze în centrul său acest neant care rămâne socialismul. De aceea perioadele cele mai entuziaste și cele mai intense ale construirii socialismului sunt perioadele cel mai intens distructive: comunism de război, colectivizare, primele cincinale, marele salt înainte al chinezilor.

S-ar părea deci că primul principiu al construirii socialismului sfârșește progresiv prin distrugerea tuturor bunurilor și tuturor oamenilor.

Dar el este indefinit suspendat în aplicarea sa de efectul unui al doilea principiu: puterea nu trebuie pusă în pericol. Cele două principii se articulează în felul următor: socialismul nu se poate naște decât dacă puterea îl construiește. De aici: atâta vreme cât puterea este conservată, socialismul păstrează o posibilitate de a se încarna în realitate. Legitimitatea puterii este fondată pe viziunea despre lume care conține socialismul: această viziune nu poate fi respinsă decât printr-un singur eveniment: pierderea puterii, care retrage socialismului ultima sa posibilitate de încarnare. Atâta timp cât puterea subzistă, el este deci legitim: faptul garantează dreptul. Acolo unde este puterea, acolo este și socialismul în germene.

Principiul „trebuie distrus capitalismul“ (în mod echivalent, realitatea) este deci dublat de celălalt principiu,

„trebuie conservat suficient capitalism“ (în mod echivalent, suficientă realitate), pentru ca puterea să nu fie amenințată în baza sa materială și politică. Întreaga artă economică a guvernului sovietic constă în a combina aceste două principii astfel încât proiectul socialist de distrugere a capitalismului să se înfăptuiască, păstrându-se în același timp forța și vigoarea Statului-Partid pe care se bazează înfăptuirea acestui proiect. Trebuie ca Statul-Partid să rămână puternic, unit, să poată conta pe acceptarea, resemnarea și chiar sprijinul populației. Trebuie să aibă o forță militară care să-l pună la adăpost de atacurile exterioare și care să manifeste plauzibilitatea proiectului de revoluție mondială. Trebuie ca această forță militară să se sprijine pe o bază logistică și industrială suficientă. Lenin a fost și rămâne maestrul acestei arte specific bolșevice a economiei sovietice. El a determinat respingerea planurilor lui Troțki în 1921, care ar fi sfârșit prin ruinarea totală a capitalismului, dar și a puterii sovietice. Stalin s-a comportat ca un bun leninist oprindu-se la timp în fața „vertijului succesului“, care era un vertij al neantului. Proști leniniști sub acest aspect, Mao a aruncat China în situația precară în care ea se găsește astăzi, iar Pol Pot a împins construirea socialismului până la distrugerea partidului său și pierderea puterii.

Compromisul

Arta economică sovietică rezidă în căutarea de *compromisuri*. Aceste compromisuri sunt făcute pretutindeni și la toate nivelurile, de la cea mai umilă întreprindere până la scara C.A.E.R.-ului. Sunt compromisuri instabile, de vreme ce construirea socialismului este reluată de îndată ce compromisul și-a epuizat efectele favorabile. Nu este vorba, într-adevăr, de un acord cu realitatea. Dimpotrivă, compromisul este căutat tocmai pentru că aceasta rămâne ireconciliabilă, și doar în măsura în care el este util pentru distrugerea ulterioară a „capitalismului". Altfel spus, compromisul este o politică activă, și nu doar pasivă. Nu trebuie să-l confundăm cu ceea ce textele oficiale numesc o rămășiță a capitalismului. În fapt, întreaga realitate economică poate apărea, în zilele de construire intensivă, ca o „rămășiță", și tocmai pentru a termina ulterior cu aceste rămășițe este aplicat compromisul. De unde o eroare periodică a observatorilor occidentali. De fiecare dată când guvernul sovietic decide să se îndepărteze de curba asimptotică la neant care este socialismul pur, ei văd o întoarcere la realism, la economia de piață, la „capitalism". Dar ei trebuie să constate puțin după aceea că, oricât de profunde ar fi fost concesiile și compromisurile, o distanțare asimptotică subzistă față de economia de piață și că ea nu este în final niciodată atinsă. Aceasta pune o problemă practică. Atunci când un guvern de tip sovietic întreprinde o reformă

economică de mare amploare, după care criterii vom putea judeca dacă este vorba sau nu de o abandonare a proiectului socialist? De exemplu, Iugoslavia tolerează o cvasieconomie de piață, investiții străine, emigrația populației, o rată ridicată de șomaj și tot felul de manifestări ale unui „capitalism“ sălbatic care ar fi în întreaga Europă Occidentală sever reprimate. Mai face ea parte din economiile socialiste? Propun acest criteriu: o economie rămâne socialistă, oricât de „capitalistă“ ar putea apărea în funcționarea sa reală, când decizia de a face compromisul și de a injecta principii contrare spiritului socialismului este luată pentru a salva puterea și, prin urmare, o șansă de a promova într-o bună zi, în alte circumstanțe, socialismul. Oricât de departe s-ar merge în abandonarea provizorie, ea rămâne o decizie comunistă, dacă este luată pentru a salva puterea comunistă.

Populația

Din economia sovietică, noi cunoaștem scopurile – socialismul –, cele două principii – distrugerea/construirea și salvgardarea puterii –, în fine, regula practică – căutarea compromisului optim. Rămâne de făcut descrierea lor concretă.

Se pare că e posibil, în vederea acestei descrieri, să analizăm separat producția și consumul particularilor. În economiile nonsovietice, producția și consumul se

află legate indisolubil, pentru că bunurile sunt produse pentru a răspunde unei nevoi a pieței și pentru că reglarea reciprocă se face printr-o multitudine de operații, prin bună înțelegere, fără altă coordonare decât cea operată de „mâna invizibilă". În economia sovietică, bunurile sunt produse pe bază de comandă administrativă (cel puțin în principiu) și pentru a răspunde unei nevoi administrativ definite. Coordonarea este, în principiu, asigurată de „mâna vizibilă" a planului și a organelor economice și politice ale Partidului-Stat. Această mediere a Partidului-Stat care decide ceea ce trebuie să fie produs și ceea ce trebuie să fie afectat consumului particular introduce o separare reală a procesului de producție și de consum care autorizează analizarea lor separată.

SECTORUL I

Există trei sectoare în producție. Sectorul I cuprinde producția bunurilor și serviciilor care procură Statului-Partid *putere.* Pentru a construi socialismul, scria Lenin, avem nevoie de putere și iar de putere. Ansamblul mijloacelor economice care-i asigură acestei puteri forța politică și militară necesară astfel încât construirea socialismului să rămână un proiect plauzibil formează sectorul I. El se supune deci celui de-al doilea principiu al economiei sovietice, salvgardarea puterii.

Sectorul 1 se împarte în producție de putere externă și de putere internă.

La primul capitol, figurează mai întâi producția militară, armele, industriile care le produc, cercetarea-dezvoltare orientată spre înarmare. Trebuie adăugate „producțiile“ care ridică prestigiul internațional al U.R.S.S. Unele pot avea un raport direct cu domeniul militar: dezvoltarea aviației sub Stalin, misiunile spațiale sub Hrușciov. Altele nu au. De exemplu, delicata mașinărie a Inturistului, cu considerabila organizare „potemkiniană“, care a funcționat întotdeauna spre satisfacția călătorilor străini, presupune plantarea de decoruri urbane și rurale (dispensare noi-nouțe, colhozuri-model etc.), de circuite închise, dar vaste, de vizită. Un alt exemplu: recordurile olimpice, baletele de la Balșoi, caviarul și alte producții prestigioase destinate să impresioneze străinătatea.

Producția militară este prioritară, eficace, posibilă. În reprezentarea teritorială a conflictului dintre „capitalism“ și „socialism“, dacă tabăra socialistă nu poate eventual să susțină o luptă armată împotriva principalului său adversar imperialist, s-a terminat cu ea. Gestiunea economiei de război este prima problemă economică de care s-a ocupat guvernul lui Lenin. Modelul său era economia de război germană care, sub Rathenau, atinsese un înalt grad de eficacitate. Această eficacitate nu este inaccesibilă în cadrul sovietic, în măsura în care este vorba de a susține o competitivitate măsurabilă în termeni concreți.

Trebuie, de pildă, să fie produse atâtea tancuri, prezentând cutare performanțe. Țelurile sunt limitate, clar definite, determinate de exemple străine deja realizate:

nici un sector sovietic nu scapă până într-atât utopiei. Motivația fiind maximă, voința politică vizând un scop realizabil (de vreme ce este deja realizat în altă parte), acest sector concentrează raționalitatea tehnică a sistemului. În sfârșit, construirea unui sistem de arme înseamnă construirea unui sistem industrial special în interiorul sistemului general. Prin urmare, este posibil să se sacrifice echilibrul acestuia din urmă construirii primului, dacă acesta reprezintă o asemenea prioritate încât i se pot sacrifica celelalte priorități, inclusiv construirea socialismului. Așa se și întâmplă. Economia de război este polul sistemului sovietic pentru că așa este dorit și nimic, în realitate, nu îl împiedică să fie astfel.

Care este partea sa în producția sovietică? Calculele occidentale propun o cifră vecină cu 12%. Saharov propune 40%. Diferența demonstrează dificultatea de a exprima în cifre producția sovietică. Este posibil ca în volum să nu se atingă proporția dată de Saharov. Dar, valoric, ea devine verosimilă, pentru că producția economiei de război are o valoare comercială determinabilă, în vreme ce producția economiei civile nu o are. Produsele industriei de război sunt supuse unei concurențe, dacă nu comerciale, cel puțin tehnice. Ele sunt performante într-o manieră măsurabilă, ele sunt vandabile și, de fapt, formează capitolul cel mai important al exporturilor sovietice de produse manufacturate. Celelalte produse nefiind supuse concurenței, copiind, și copiind prost, produsele străine, sunt puțin vandabile,

puțin comercializate pe piața internațională, și este imposibil să li se fixeze un preț.

Oricât de importantă ar fi producția militară, ea nu poate, chiar în perioadă de război, să monopolizeze întreaga producție. Trebuie lăsată o parte producției civile, din motive tehnice evidente și din motive politice. Dar și din motive economice. Într-adevăr, deși este gestionat rațional în finalitățile sale, sectorul militar nu poate fi gestionat la fel în mijloacele sale. Calitatea produselor, într-un contrast atât de puternic cu calitatea produselor industriei civile, este obținută prin suprapuneri de controale (uneori, un controlor pentru fiecare muncitor) puțin compatibile cu o gestiune rațională a rentabilității. Producția militară aparține în întregime zonei socialiste a economiei planificate din care ea își extrage esența, cu câțiva adjuvanți provenind din sectorul extrasocialist. Ea nu ar putea funcționa fără ei.

În producția de putere internă, trebuie desigur incluse serviciile furnizate de aparatul de constrângere. Ne amintim că, potrivit documentelor capturate de armata germană, 13% din populația inventariată era administrată de Ministerul de Interne, altfel spus de Gulag. Dar acestei producții de putere trebuie de asemenea să i se afecteze o producție care este în general considerată ca făcând parte din sfera de consum casnic și care este astfel socotită printre produsele a căror însumare constituie nivelul de trai sovietic. Mă refer la producția bunurilor culturale. Ziare, cărți, spectacole, afișe, televiziune, activități educative și chiar o mare

parte a educației școlare și universitare, care, la noi, sunt servicii ce nu există decât în raport cu o cerere, fac în U.R.S.S. parte din aparatul de constrângere al Partidului. Ele sunt fără legătură cu o cerere a populației, fiindu-i, dimpotrivă, impuse pe căi din afara circuitului economic. Când gospodăriile populației își pot face auzită vocea și pot impune în acest sector legea pieței, aceasta se traduce prin vânzarea în pierdere și distrugerea a miliarde de cărți, în timp ce exemplarele cărților efectiv cerute se scurg pe piața neagră la prețuri astronomice. Aceste bunuri și servicii culturale sunt produse „în gol", ca expresie a forței statului sovietic, ca jaloane în construcția socialismului. Ele nu formează un surplus de venituri pentru populație, ci o prelevare din bogăția care-i este afectată.

SECTORUL II

Sectorul II nu se distinge formal de sectorul I, ci funcțional. El cuprinde producția bunurilor și serviciilor plasată sub regimul economiei „socialiste", adică „planificate". El reprezintă deci socialismul în act și se supune primului principiu al economici socialiste, distrugerea capitalismului/construirea socialismului. Economia sovietică, în ochii străinilor, se confundă cu sectorul II. El înglobează sectorul I, procedurile acestuia din urmă făcând însă excepție, din motivele mai sus indicate de concurență, raționalitate, prioritate. Sectorul II satisface exigențele sectorului I, prin aplicarea principiului salvgardării puterii și, întărit de

această putere, își satisface propria cerință de a construi un sistem original, astfel încât să pară a fi ieșit din capitalism în interesul situației revoluționare.

În ce privește funcționarea sectorului II, putem invoca manualele care tratează despre economia sovietică și care îl descriu în detaliu. O planificare care nu se poate întemeia pe prețuri obiective, care nu cunoaște și nu poate cunoaște datele, nu este o planificare. Ea nu atinge scopurile pe care are aerul că și le propune – modernizare, industrializare, creștere economică – și de aceea se vorbește periodic de reformarea ei.

Două tipuri de reforme sunt rând pe rând propuse. Primul constă în a înlocui metodele obișnuite ale Gosplanului cu metode mai rafinate, mai puternice, făcând apel la modele matematice sofisticate sau la capacitatea de contabilizare a calculatoarelor. I.B.M. administrând U.R.S.S.: acesta este un clișeu utopic care revine din când în când atât în U.R.S.S., cât și în Occident. Calculatoarele, bineînțeles, ar fi alimentate cu date falsificate, ca abacele folosite în mod curent, care au avantajul de a fi elementare și, mai ales, de a fi fără „memorie". Asemenea utopii înseamnă imputarea defectelor planificării unei insuficiențe a acesteia și sugerarea unui plus de planificare atât în intensitate, cât și în întindere. Dar progresul planificării înseamnă o amplificare a capacității de dezorganizare a producției, pentru că ea se ocupă de aceasta mai îndeaproape sau pentru că evadează din realitate într-o ficțiune absolută. Intervin astfel imperativele principiului salvgardării puterii, și experiența este rapid oprită.

Al doilea tip constă în a descentraliza planificarea, dând o anumită inițiativă conducătorului de întreprindere, permițându-i, de exemplu, să încheie contracte, să angajeze și să renunțe la mâna de lucru, să o cointereseze în rezultate și beneficii. Acest tip de reformă merge în sens contrar primului, căci antrenează o slăbire a planificării, în loc să o întărească. Bineînțeles, această reformă oferă avantaje raționale atât de mari, încât, într-o situație politică dată, ea poate exercita o atracție asupra conducătorilor sovietici înșiși. Dar ei nu întârzie să-și dea seama că o asemenea reformă tulbură spiritul instituțiilor și însăși legitimitatea socialismului. Ea merge deci împotriva principiului construirii socialismului, subminând la un moment dat principiul salvgardării puterii. Iată de ce autorii acestui al doilea tip de reformă întâmpină riscuri mai mari decât autorii celui dintâi. Dacă prima reformă este inaplicabilă, inițiatorii săi nu au făcut decât să devanseze un „socialism“ sau „comunism“ care nu e încă de actualitate și care, pentru moment, este impracticabil. Dimpotrivă, inițiatorii celui de-al doilea tip de reformă sunt curând puși în situația să *demaște* rădăcinile antisocialiste ale proiectului lor. Căci ei zdruncină bazele sistemului și, de aceea, cu toate că acțiunea lor nu sfârșește prin restabilirea capitalismului, cariera lor personală se termină normal în Gulag.[1] Eșecul regulat al unuia sau altuia din cele două tipuri de reformă sugerează că există, pentru fiecare situație

1. *Cf.* André Sakharov, *Mon pays et le monde*, Seuil, Paris, 1975. Soarta lui Liberman a fost mai bună decât cea a reformatorului Hudenko.

istorică, un nivel optim al planificării. Acest optim intră în categoria generală a compromisului. Trebuie ca planificarea să fie exact atât de organizatoare cât să nu distrugă materia pe care trebuie să o organizeze, deci suficient de frustă și sumară pentru a rămâne intervale și zone care să-i scape, și suficient de dezorganizatoare pentru ca această materie să nu poată să se elibereze de ea și producția să nu se poată efectua prin mișcarea autonomă a agenților economici.

Ceea ce împiedică sectorul II să se anuleze prin propria sa mișcare este situația lui intermediară între sectorul I și sectorul III.

Formând baza logistică a sectorului I, el participă într-o anumită măsură la raționalitatea acestuia din urmă. Odată prevăzut programul militar, programul general al planificării se adaptează și decide ce cantități de oțel, de exemplu, vor trebui efectiv produse. Astfel încât funcția dezorganizatoare a planului este contrabalansată de programele care trebuie realizate cu orice preț pentru a satisface obiective prioritare. Ceea ce nu ține de aceste programe pozitive poate fi prada fanteziilor celor mai costisitoare. Sectorul II este angajat într-o sarcină nedefinită și nedefinibilă, socialismul. Este de altfel motivul pentru care nu se poate circumscrie cu precizie sectorul. Risipele imense, marile lucrări inutile, disprețuirea regulilor celor mai elementare ale gestiunii găsesc în construirea socialismului în același timp motive și scuze. O „experiență“ cum a fost colonizarea zonelor virgine sau marele canal din Turkmenia este nesancționată și neverificată, pentru că se

referă la un socialism întotdeauna viitor, pentru care fiecare din aceste experiențe constituie nu un element, ci o fraudă care trebuie să-l facă să țâșnească din neant. În situația în care canalul se acoperă cu nisip, iar zonele virgine redevin deșert, poate că s-a trecut pe lângă socialism tocmai când era să fie atins și merita deci efortul de a încerca experiența. Deviza sectorului II este că nu e necesar să speri pentru a întreprinde, nici să reușești pentru a persevera. În schimb, când trebuie cu orice preț și sub amenințarea cu cele mai grave sancțiuni să se asigure producerea atâtor tancuri și atâtor avioane, sectorul II iese din zona nedefinitului și revine pè pământ. Compromisul cu sectorul I salvează sectorul II de el însuși. Acest compromis se exercită la toate nivelurile și este dificil de analizat, într-un asemenea proiect, ceea ce revine finalităților sectorului I și sectorului II. O uzină gigantică va putea ține de construcția socialismului pur, în ce are el mai rațional, mai puțin rentabil, mai păgubitor pentru ansamblul populației. Dar ea se poate asocia la raționalitatea producției de putere dacă oțelul pe care-l produce, oricare i-ar fi prețul de cost, competitivitatea sa eventuală pe piața internațională, este utilizabil de către industria de război. Astfel, această uzină, incapabilă să producă socialismul, trece la deficitul socialismului actual, iar, întărind forța puterii, trece la profitul socialismului potențial. În ce privește realitatea, ea o dezorganizează și o distruge prin irealismul investiției, risipa funcțională, pierderea financiară în măsura în care ea poate fi înregistrată. Dar, într-un alt mod, ea regăsește

realitatea concretă producând efectiv oțel utilizabil pentru a construi mașini reale, fie ele și de distrugere.

Cu toate acestea, economia sovietică nu se epuizează în înfruntarea dintre sectorul I și sectorul II. Pentru ca această uzină să funcționeze, oricât de prost, trebuie ca ea să facă un compromis de un alt tip cu sectorul III.

SECTORUL III

Sectorul III cuprinde ansamblul bunurilor și serviciilor a căror producție scapă sferei socialismului. În terminologia sovietică, el este deci, în sensul propriu, o „rămășiță a capitalismului". Bunurile și serviciile sunt produse de indivizi liber asociați, pentru a răspunde unei cereri. El nu ascultă, așadar, nici de principiul conservării puterii, nici de principiul construcției socialismului. Dar arta bolșevică a compromisului va consta totuși în utilizarea acestui sector în scopuri care-i sunt străine și aservirea, împotriva naturii sale, a acestor două principii.

Într-adevăr, sectorul III asigură realității un spațiu de refugiu, un fel de plută de salvare pentru a traversa fără să piară apele agitate ale socialismului în contrucție. Loturile în folosință le permit țăranilor să nu moară de foame în colhozuri, și muncitorilor să remedieze sincopele distribuției. Nenumărate arteluri furnizează servicii și bunuri de larg consum. În plus, sectorul III asigură funcționarea primelor două sectoare. El constituie în raport cu ele o salvare. Sectorul III oferă

o piață de unde se vor putea aproviziona responsabilii puterii și cei ai planificării. Gestionarul unei uzine de material militar își va procura de pe această piață materii prime, piese de schimb, mână de lucru pe care nu i le poate oferi planificatorul. Acesta va conta în egală măsură pe piață pentru a realiza planul sau pentru a prezenta superiorilor săi un stadiu convenabil de realizare a planului.

Sfera socialistă (sectoarele I și II) ar înțepeni rapid dacă ar elimina sfera extrasocialistă și dacă ar distruge piața. Ea nu o face, și trăiește în simbioză cu sectorul III, ca un parazit din care se hrănește și de care nu s-ar putea lipsi.

Unul din efectele compromisului făcut cu sectorul III este de a-l diviza potrivit unei linii mobile, dar precise: legalitatea. Faptul că unei fracțiuni din sectorul III i se atribuie o existență oficială este o clauză a compromisului. Situație în care se află loturile în folosință personală ale țăranilor și muncitorilor și artelurile de artizani. Dar ceea ce se găsește dincolo de această linie este ilegal, și agenții economici, oricât de utili și chiar indispensabili ar fi, sunt considerați delincvenți. Sfera socialistă adăpostește o sferă nesocialistă, dar nu o poate recunoaște în întregime fără a se nega pe sine și a-și pierde legitimitatea. Din această cauză, justiția socialistă urmărește cu ferocitate activitățile economice ilegale (în virtutea celui de-al doilea principiu), dar, suferind, la rândul său, legea compromisului (în virtutea celui dintâi), este ea însăși pătrunsă de efluviile sectorului III, cu alte cuvinte ea este coruptă. Destinul

socialismului este deci de a împinge la extrem incoruptibilitatea, pentru că el nu urmărește în principiu interese materiale, dar, cum el trebuie să supraviețuiască pentru a învinge mai târziu, de a favoriza la maximum corupția.

Relațiile reciproce dintre cele trei sectoare

Nu se poate atribui fiecăruia din cele trei sectoare o parte în economia sovietică. În afara imposibilității cronice de a le evalua în cifre, ele nu-și împart producția sovietică într-o manieră stabilă. O logică internă o interzice și le face să intre în concurență.

Logica sectorului I îl conduce la maximizare. Producția de putere este prima datorie a regimului sovietic când socialismul este slab, pentru că puterea e stânca sa, și când socialismul este consolidat, căci puterea este atunci expresia sa naturală. O privire asupra trecutului arată că industria de război și celelalte producții de putere au fost întotdeauna la limita a ceea ce U.R.S.S. putea suporta. Ele au fost astfel pentru că proiectele strategice o cereau, pentru că aparatul de producție era adaptat la aceasta și pentru că socialismul nu trebuie să fie expus la loviturile imperialismului. Limita sectorului I se află în punctul în care un efort suplimentar ar antrena un pericol politic sau o pană tehnică.

Logica sectorului II conduce de asemenea la maximizare. Într-adevăr, socialismul potențial caută mereu să devină un socialism în act, socialismul teoretic să

devină un socialism practic. Astfel, aceeași privire asupra trecutului arată că întotdeauna controlul producției, planificarea au fost la limita a ceea ce U.R.S.S. putea suporta. Concesiile (1921, 1933) au fost făcute de fiecare dată când extensia controlului antrena un pericol politic sau o pană tehnică.

Dar maximizarea sectoarelor I și II conduce paradoxal la maximizarea sectorului III, de care primele două depind absolut. Cu cât există mai mult socialism în U.R.S.S., cu atât este necesar mai mult „capitalism" pentru a-l face să funcționeze sau să pară că funcționează. Lenin remarcase că de-abia triumfase socialismul, și „capitalismul" domnea pretutindeni. Șaizeci și cinci de ani scurși nu au schimbat nimic în această simbioză. Socialismul nu pierde nimic, căci arta leninistă este de a aservi capitalismul și de a-l face să contribuie la forța și la construirea sa. Formula se poate deci inversa: cu cât există mai mult capitalism, cu atât există mai mult socialism. Totuși, există aici încă o limită în dezvoltarea sectorului III: cea dincolo de care nu ar mai exista putere socialistă și unde deciziile ar aparține celor care dețin și au acumulat bani și mijloace de producție: „capitaliștilor". Totdeauna s-a menținut o distanță destul de mare față de aceștia.

„Imperialismul" natural al fiecărui sector le face să alimenteze dintre ele conflicte și să formeze între ele alianțe.

Apartenența la aceeași sferă socialistă nu împiedică conflictele între sectorul I și sectorul II. Într-adevăr, pentru că se supune unei anumite raționalități productive,

sectorul I este întotdeauna stingherit de incapacitatea sectorului II de a-i furniza prestațiile pe care el le reclamă. Întârzierile și defecțiunile acestui din urmă sector sunt fără importanță, în afară de domeniul penal, căci „socialismul" nu este nici avansat, nici întârziat de ele. Dar când aceste defecțiuni afectează sectorul I, când aviația nu primește calitatea de aluminiu cerută, când echipamentele electronice se dovedesc deficiente, atunci apar la lumină defectele gestiunii planificate socialiste.

Conducătorii sectorului I, care fac parte dintre conducătorii U.R.S.S., nu le pot reproșa conducătorilor sectorului II (care sunt colegii lor în aceleași instanțe supreme ale Partidului) decât că au aplicat prost socialismul. Ei nu ar putea formula public o altă critică. Aceasta, repercutată de sus în jos, sfârșește deci prin a „strânge șuruburile" sectorului II, făcându-l și mai planificat, și mai socialist. Însă în același mediu de conducere poate să apară o reacție contrară. În optica sectorului I, necesitățile producției concrete beneficiază de prioritate față de construirea socialismului. Aspectele tehnice trec pe primul plan. Acești conducători sunt gata să creadă că se poate injecta mai multă „tehnică", adică raționalitate economică, fără a altera socialismul, chiar ameliorându-l. Ei sunt astfel înclinați să valorifice principiul puterii în detrimentul principiului socialist. Ei formează ceea ce numim în Occident „tehnocrații". Partidul arbitrează, în final, compromisul adecvat.

Dar, în același timp, sectorul I este obligat să se sprijine pe sectorul III. Responsabilii săi știu că realizarea obiectivelor lor se bazează, în ultimă analiză, pe capacitatea creativă a acestui ultim sector. Ei preferă deci ca el să nu fie zdrobit de socialismul sectorului II, în așa măsură încât să nu mai poată fi supapa de siguranță și rezervorul de unde să se alimenteze în caz de urgență. Este ceea ce dă o notă „liberală“ (cum spun observatorii occidentali) acestei părți din sistemul sovietic căreia îi sunt încredințate puterea și spada sovietismului. Aceasta conferă armatei și poliției o parte din popularitatea lor. Poporul are sentimentul că aceste organizații veghează asupra lui și nu îl lasă la discreția abstracțiunii socialiste nedefinite care-l apasă de obicei. În limitele sectorului I, poporul gustă binefacerile unui despotism concret și limitat.

Sectorul II, la rândul său, caută să se extindă în detrimentul celorlalte două. El se alimentează, când e cazul, din sectorul III, dar este cu acesta într-o opoziție mai directă decât sectorul I. De aceea, el nu își slăbește vigilența și represiunea socialiste.

Cum se efectuează circulația bunurilor și serviciilor între cele trei sectoare? Și aici sistemul sovietic este original. Atunci când au fost definitiv restabilite moneda și contabilitatea, s-a putut avea impresia că schimburile se efectuau, ca în toate economiile moderne, pe calea cumpărării și vânzării. Nu este așa. Tranzacția monetară nu există în adevăratul sens al cuvântului, cu toate funcțiile sale, decât acolo unde se formează un preț de

piață: în sectorul III. În celelalte două sectoare, prețurile sunt fixate de autoritatea planificatoare. *Valoarea*, în sensul lui Marx, nu este de nici un folos în fixarea acestor prețuri. Nu există o relație definită între prețuri și valoare și, cum ea nu este calculabilă, nici prețurile nu sunt. În formarea prețurilor intră deci o parte de arbitrar, și acest arbitrar este de natură politică. Din motive politice, prețurile sunt fixate la o valoare superioară sau inferioară celei pe care ar avea-o dacă ar putea fi formate pe piață. Prețurile sunt când o componentă a unei politici economice – favorizarea investiției, favorizarea cutărei categorii de produse, a cutărei categorii a populației –, când exprimă un raport de forțe. De exemplu, desființarea prețurilor agricole a servit la zdrobirea țărănimii și la deposedarea ei de orice forță politică, dar, în același timp, favoriza investiția industrială și categoria locuitorilor de la oraș.

Prețurile servesc deci, în sectoarele I și II, mai puțin la măsurarea tranzacțiilor, cât la păstrarea unei urme a lor pe hârtie. Contabilitatea înregistrează ceea ce s-a petrecut, face inventarul *input/output* al întreprinderii sau sectorului, dar nu depinde de punctul de referință fix care ar fi prețul obiectiv.

E dificil, așadar, să subsumăm ansamblul tranzacțiilor sovietice conceptului de *vânzare/cumpărare*. Trebuie să-l rezervăm sectorului III. În altă parte, tranzacția trebuie să ia un alt nume: *prelevare*. Chiar dacă această prelevare este descrisă în termeni monetari, natura sa este de a exprima voința agentului economic ca o

voință politică însoțită de putere. Cu toate acestea, la scară locală, există două tipuri de prelevări. Unele sunt operate de instituțiile legale și înregistrate cum se cuvine de contabilitate. Altele sunt ilegale, fără mențiuni contabile. Propun să rezervăm primului tip noțiunea de prelevare, și celui de-al doilea noțiunea veche, dar încă în vigoare, de *furt*.

Între sectorul I și sectorul II domină prelevarea. Pentru a atinge obiectivele prioritare, autoritățile politice decid să preleveze din substanța sectorului II ceea ce este necesar pentru întărirea sectorului I. Imediat după război, s-a văzut cum Beria a constituit un subsector autonom, abilitat pentru toate prelevările, în scopul de a dota U.R.S.S. cu arma atomică. Știind câtă tehnologie reclamă această armă și cunoscând, pe de altă parte, nivelul general foarte scăzut al industriei sovietice în acea epocă, putem bănui amploarea cantitativă și calitativă a prelevării. Tot de prelevare este vorba în ceea ce sectorul II poate câștiga ocazional pe seama sectorului I și, mai ales, în tentativele reușite de a diminua ponderea sectorului III. Orice întreprindere dizolvată în acest ultim sector, orice traficant care ia drumul Gulagului după confiscarea bunurilor trebuie considerați la capitolul prelevări.

Relațiile dintre sectorul III și celelalte două sectoare sunt dominate de cumpărare/vânzare, pe de o parte, și de furt, pe de altă parte.

Pe calea cumpărării, sectorul II, ca și sectorul I, își procură, pe piața sectorului III, bunurile și serviciile

de care au nevoie. Ele le cumpără la valoarea lor, la prețul curent. Când un responsabil economic are nevoie urgentă de o piesă pentru a pune pe picioare o mașină sau de oțel de o calitate mai bună decât cel pe care i l-au furnizat circuitele de planificare, el se adresează unui reprezentant al sectorului III (magazioner, ștab local, învestit cu putere de aceste mafii care proliferează pe întreg teritoriul și îndeosebi în republicile naționale ale Uniunii), care îi va vinde, la un preț fixat între ei, produsul convenit. Se poate ca acest produs să fi fost făcut în partea legală a sectorului III. Va exista atunci un contract de vânzare/cumpărare perfect onorabil. Așa se întâmplă când anumite întreprinderi cumpără produse agricole pe piața liberă colhoznică pentru a răsplăti personalul. Dar cel mai adesea acest produs provine din sectorul I sau II și a aterizat în sectorul III prin mijlocirea furtului. Sfera socialistă, în ansamblul său, suferă deci o constantă hemoragie în profitul sectorului III. Există un echilibru macroeconomic între *parazitismul* sferei socialiste, care se dezvoltă în detrimentul sferei nesocialiste utilizând constrângerea politică de care ea dispune, și *furtul* practicat la toate nivelurile de agenții economici individuali din sectorul III, care-i permite să subziste și chiar să prospere. Este un echilibru real, dar instabil, precar, nerecunoscut și supus la tot felul de fricțiuni. Milioanele de prizonieri ai Gulagului sunt martorii acestor fricțiuni.

Consumul particularilor

În sistemul socialist, consumul nu este supus judecății particularului, care decide la fața locului asupra a ceea ce-i prezintă piața. El este decis de instanțele politice înainte ca procesul de producție să fie pus în mișcare. Aceleași instanțe evaluează nevoile particularilor în funcție de ceea ce se așteaptă de la ei. Ele decid, metaforic vorbind, ce cantitate de unt va trebui furnizată cetățenilor pentru ca ei să fie capabili să furnizeze cutare cantitate de tunuri. Experiența arată că ei sunt în măsură să furnizeze aceste tunuri primind o cantitate de unt mult inferioară celei care fusese prevăzută, pentru că, în anumite limite, constrângerea acționează eficient în locul interesului. Aceasta conferă consumului o mult mai mare suplețe decât în alte tipuri de economie, de vreme ce oferta poate varia, fără prea mari inconveniente, într-o mai amplă proporție, și cererea se impune cu greu, pentru că nu există un raport între nevoile consumatorului și cele care-i sunt imputate de planificator.

O altă trăsătură a consumului socialist este că el prevede nu doar o limită inferioară, ci și un plafon.

Nimeni nu a putut vreodată să stabilească limita superioară a nevoilor naturale ale omului. Moraliștii vechi și moderni au repetat că *aurea mediocritas* era incapabilă, cu excepția cazului când intervenea o virtute specială, să-l satisfacă. O bună parte a utopiilor clasice, de la Platon la Fénelon, propuneau mijloace

de a modera prin persuasiune, educație sau forță nepotolitul apetit uman. Dar economiștii clasici nu i-au conferit niciodată o altă limită decât cea, obiectivă, a rarității.

Stalin admite că socialismul trebuie să consiste în „asigurarea satisfacerii maximale a nevoilor materiale și culturale" ale populației. Dar obligația care apasă asupra producției este valabilă și în ce privește consumul: nu este licit decât cel care se efectuează în cadrul socialismului, decât cel care este generat de socialism. Consumul „bun" trebuie să fie conform directivelor cantitative și calitative ale planului. A educa oamenii în socialism înseamnă deopotrivă a le crea obiceiuri socialiste de consum, o rigoare, o disciplină socialiste în alegerea bunurilor dezirabile și în modul de acces la aceste bunuri.

Astfel definit, plafonul este o limită teoretică rareori atinsă. Mișcarea spontană a sistemului de producție îl determină mai curând să restrângă partea consumată spre limita inferioară și uneori sub aceasta. Plafonul nu este atins decât în caz excepțional. În principiu, el trebuie să se ridice printr-o continuă creștere economică, ce o însoțește pe cea a socialismului. Aceasta a făcut ca cifrele oficiale ale consumului să nu înceteze să crească de la un cincinal la altul, chiar când consumul real se prăbușea, cum s-a întâmplat între 1929 și 1956, și cum mai este poate cazul din 1973. Dar există o limită superioară teoretică a consumului și pe care am putea-o numi absolută. Experiența a arătat că abundența de produse, varietatea alegerii, accesul lor facil

dilatau sfera autonomiei indivizilor chiar dacă aceste produse proveneau din sfera socialistă. Proprietatea, chiar simpla posesie, învăluie cetăţeanul într-un înveliş protector cu atât mai consistent cu cât bunurile posedate sunt numeroase, abundente şi variate. Nu este în intenţia statului sovietic să permită consolidarea acestui înveliş şi nici să-i autorizeze pe subiecţi să-şi constituie o saltea de bani, de economii, de provizii. O casă individuală înconjurată de o peluză, adăpostind o magazie cu provizii, un congelator, un automobil sau două, nu departe de un centru comercial: nu este şi nu poate fi un peisaj sovietic.

Pentru a-l educa pe subiect, el trebuie despuiat de învelişurile sale protectoare. Numai astfel i se poate aplica ceea ce se numeşte, de la Lenin încoace, *controlul.* Controlul politic este asigurat de ubicuitatea Partidului şi a organelor sale, controlul social, de organizarea sovietică a vieţii, de educaţie, cultură, supravegherea limbajului. Controlul economic este asigurat prin penurie. Trebuie ca subiectul să fie într-o stare cronică de dependenţă, să se simtă zi de zi dependent. În apartamentul comun, bucătăria comună îl face dependent de vecinii săi. Arhitectura sovietică contribuie mult la colectivizarea locuinţei familiale. Dar marele instrument de control economic este coada. Statul la coadă e un act care nu este dictat de constrângerea politică, ci de simplul joc al constrângerii economice: este actul economic sovietic prin excelenţă. El este echivalentul a ceea ce sunt, în alte tipuri de economie, alegerea produselor, formarea preţurilor, târguiala şi mersul prin

magazine. El îl ocupă pe subiect mai multe ore pe zi și îi furnizează un tip spontan de socialitate. Necesitatea plafonului explică, de asemenea, faptul că, în vreme ce planificarea prevede o creștere importantă a nivelului de trai, aceeași planificare ia măsuri pentru a-l coborî. Ea suprimă, de exemplu, comerțul și profesiile meșteșugărești private, împiedicându-l astfel pe consumator să aibă vreo influență asupra cantității și calității produselor pe care le consumă, împiedicându-l să trateze prin bună înțelegere și să devină, chiar într-un cerc minuscul, un actor economic.

Organizarea penuriei este deci un capitol special al principiului dezorganizator sau distrugător inerent construirii socialismului. Nu este sigur că această penurie are doar efecte negative. Nu ne putem, desigur, aștepta de la statul la coadă să fie o școală de dragoste și de devotament. Dar când, ajuns la capătul cozii, consumatorul poate pune în sfârșit mâna pe o bucată de carne, pe o cămașă, pe o pungă întreagă de cartofi înghețați, el resimte aceasta ca pe o recompensă și ca pe un dar pe care i-l face statul. Cum există o slabă legătură între munca salariatului și salariul pe care-l primește, cum banii nu sunt un instrument de măsură, ci un semn al arbitrarului statal și cum banii înșiși contează mai puțin decât norocul sau răbdarea pentru a pune mâna pe un bun râvnit, acesta îi apare ca un cadou și ca o pomană generoasă. „Această cămașă, acești cartofi, insinuează statul, eu ți le dau." Penuria, împreună cu monopolul de stat, sfârșește prin a prezenta tot ce există ca o gratificație sau ca un titlu la recunoștința supușilor

săi. Monumentele vechiului regim, pentru că nu au fost distruse de noul regim, sunt considerate ca imputabile solicitudinii acestuia. Chiar și timpul frumos, cum a notat Zinoviev, este pus pe seama guvernului. Consumatorul face ucenicia dependenței, fiind încolțit din două părți în același timp, prin ce are și prin ce nu are, pentru că nu are nimic și pentru că are ceva.

Este posibil să distingem trei sectoare în consumul particularilor. Această tripartiție nu înseamnă că ele corespund celor trei sectoare ale producției. Legătura dintre ele provine din structura obișnuită a economiei sovietice: o sferă socialistă, întoarsă spre putere și/sau spre construirea socialismului, și o sferă extrasocialistă.

SECTORUL A

Sectorul A este rezervat, în interesul forței politice a sistemului, celor care sunt în posesia puterii. Sectorul A este la fel de vechi ca sistemul sovietic însuși. Încă din 1918 era clar: condițiile de viață ale Partidului nu trebuiau să se confunde cu cele ale populației. Altminteri, era un aspect al disciplinei separatoare care stătea la baza concepției leniniste a Partidului. Membrii Partidului s-au văzut deci în posesia unei *duble rații (dvoinîi paiok)* sau a unei *rații speciale (spețialnîi paiok)*, și această măsură a fost apoi imitată de toate partidele comuniste atunci când ajungeau la putere. Două bucăți de pâine în loc de una, asta are un efect miraculos asupra spiritului partinic. De atunci, rația dublă s-a dezvoltat într-un sistem complex de magazine rezervate, de alocații, de

plicuri neînregistrate, de favoruri, de permise de liberă trecere la cozi, de circuite speciale de mărfuri, de facilități de acces la piața neagră. Nu este suficient să fii membru de partid pentru a ajunge la sectorul A. Acesta este ierarhizat ca și puterea însăși. Cei care au mai multă putere consumă mai mult, cei care au mai puțină consumă mai puțin.

Existența sectorului A tinde, doar tinde, să dea Partidului și asociaților săi la putere (membri ai nomenclaturii, armată, poliție, artiști populari, campioni sportivi, ierarhi bisericeşti etc.) statutul unei caste privilegiate. Privilegiile nu se limitează la bunurile materiale. Ele comportă accesul la cele mai bune centre de îngrijire, la locurile de vacanță cele mai agreabile și, pentru copii, la școli și institute cu circuit închis. Ele cuprind gratificații excepționale, cum ar fi călătoria în străinătate, accesul la literatura interzisă, la pornografie, chiar și anumite libertăți de limbaj și de comportament în raport cu ceea ce se pretinde omului de rând. Cel care este cel mai angajat în puterea ideologică poate simula o atitudine degajată în fața ideologiei și o distanță cu atât mai anodină cu cât este, de fapt, mai compromis cu ea.

Este oare instituția sectorului A compatibilă cu socialismul? El tinde să lege regimul de interesele particulare ale grupului conducător, în timp ce este fundamentat pe legitimitatea ideologiei și devotamentul față de scopurile abstracte ale socialismului. „Rația dublă" ar putea fi admisă în perioade critice, pentru ca militanții să aibă avantajul unei mai bune forme fizice.

Dar pot fi astfel justificate infinitele avantaje ale castei conducătoare? Ea sfârșește prin a forma un popor aparte, cu o alură fizică și chiar intelectuală superioară vulgului, compensată, e drept, de o tară morală la rândul ei vizibilă. Între 1% și 4% din populație are acces la sectorul A. Aceasta ajunge pentru a da regimului o bază socială, și nu doar una ideologică. Regimul sovietic ar aluneca astfel într-un regim oligarhic, într-un fel de societate colonială sau sclavagistă, așa cum lumea a cunoscut adesea, cu o separație netă și aproape fizică între privilegiați și ceilalți.

Desigur, sectorul A tinde spre o maximizare. Dar el se împiedică de o limită politică. Instituit pentru a stabiliza concentrarea puterii în jurul Partidului, el și-ar ieși din rol împingând Partidul spre o situație de clasă în care nu ar mai fi apt să construiască socialismul. Sectorul A al consumului își vede rolul definit de compromisul dintre cele două principii fundamentale ale sistemului, același care definește și locul sectorului I al producției. În ambele cazuri, este vorba de un mijloc temporar de a conserva puterea în vederea construirii viitoare a socialismului.

Din această cauză, sectorul A nu poate beneficia de o recunoaștere deschisă. Distribuirea privilegiului se face discret, uneori clandestin. Magazinele speciale se disimulează după perdele, plicurile trec din mână în mână, privilegiile medicale și școlare sunt atribuite unei funcții în stat și nu unei condiții sociale. Comparată cu casta plantatorilor din Virginia sau Brazilia, cu casta manciuriană din China sau cu cea a englezilor

din India, „clasa de serviciu" sovietică beneficiază de o poziție mai precară. În fond, privilegiile nu sunt decât „avantaje" revocabile.

Un alt motiv al toleranței de care se bucură sectorul A este de a împiedica Partidul să intre în sfera intereselor comune ale populației. Nu trebuie ca beneficiarul să facă trafic cu avantajele sale. Prelevarea pe care o operează din avuția publică este operată în locul său de stat. Statul îi oferă această gratificație pentru a-l descuraja s-o obțină din proprie inițiativă și printr-o tranzacție privată.

Termenul de „nouă clasă" este deci la fel de ambiguu ca și cel de „capitalism de stat". Partidul nu este o nouă clasă, căci aceasta ar presupune că el formează cu restul populației una și aceeași societate. Or, natura regimului sovietic exclude aceasta, și sectorul A are drept funcție să asigure Partidului o existență separată. Partidul este prezent în toate straturile societății, în toate „clasele", în măsura, redusă, în care ele mai există încă, dar el nu formează o altă clasă. El conservă natura sa de „sectă" sau de „ordin" pe care i-o atribuiseră Lenin și, mai limpede, Stalin, atunci când îl compara cu un ordin cavaleresc din Lituania păgână. Dacă degenerează, o face în felul unei secte sau al unui ordin.

Vedem astfel că problema limitei inferioare și a plafonului de consum se pune diferit în fiecare sector. În sectorul A, limita inferioară este definită prin diferențierea minimală calitativă și cantitativă care trebuie menținută între conducătorii de Partid și ansamblul populației. Plafonul este definit prin limita dincolo

de care membrii de Partid s-ar emancipa de socialism, fie constituind o castă stabilizată, ereditară, garantată de drept, fie devenind o clasă printre altele, într-o societate reunificată, chiar dacă această clasă ar acumula pentru ea însăși cea mai mare parte a privilegiilor și avuțiilor. Compromisul acceptabil pentru regimul sovietic se situează între această limită inferioară și acest plafon. Dar natura sectorului A face ca deriva să tindă spontan să se efectueze în sus, dincolo de plafon, spre castă sau clasă. Datoria instanțelor superioare ale Partidului este să împiedice această derivă și să conserve, în orice moment, mijloacele unei noi luări în stăpânire. Pentru aceasta, el dispune de represiune, care îl autorizează să-i pedepsească sau să-i deplaseze pe corupți, să epureze periodic Partidul. Dar este mai simplu să se ridice cu un grad plafonul, pentru a se evita tentațiile și a-l proteja pe comunistul mediu de contactul cu lumea exterioară. Gratificația sectorului A trebuie deci să urce la un nivel mereu sporit, și acesta reprezintă un pericol și o dificultate permanentă a regimului sovietic.

SECTORUL B

Sectorul B cuprinde repartiția bunurilor și serviciilor plasată sub regimul economiei socialiste. El este, pentru consumatori, socialismul în act. El este rezultatul socialismului deja înfăptuit și pedagogia socialismului viitor. În fiecare an, planul decide partea care va fi afectată consumului, nivelul salariilor, avantajele în natură. Astfel, el acoperă sectorul A, în afara

aspectelor ascunse ale acestuia. Dar el funcționează în mod foarte diferit.

Dacă problema plafonului domină sectorul A, în sectorul B se pune problema limitei inferioare. Firește, există o limită inferioară dincolo de care s-ar produce o criză politică. Nu trebuie ca populația, împinsă de mizerie la capătul răbdării, să înceapă să conteste violent ordinea sovietică. Partidul lui Lenin, care a ajuns la putere pentru că penurii temporare ridicaseră populația din Moscova și din Petrograd, s-a străduit întotdeauna să aprovizioneze aceste două orașe cu prioritate. În general, limita inferioară sub care nu trebuie să se coboare cu nici un preț este aprovizionarea minimală a orașelor. Se poate tolera ca foametea să decimeze satele: țăranii nu sunt periculoși, răzmerițele lor pot fi ușor și discret reprimate. Orașele sunt mai periculoase, și în special cele mari: astfel, limita inferioară a consumului variază local în funcție de gradele de vulnerabilitate politică.

Un alt factor definește limita inferioară: populația trebuie să fie în stare să realizeze sarcinile care-i sunt atribuite, cu deosebire în ce privește producția de putere. O mână de lucru prea mizerabilă, alcoolică, ignorantă nu este performantă tehnic. Ea nu poate fi la înălțimea unei industrii militare moderne. Hrănirea, încălzirea, educarea populației țin deci de principiul socialist al conservării puterii.

Cu toate acestea, sectorului B îi vine greu să se ridice durabil deasupra limitei inferioare și are o regreta-

bilă ușurință de a trece dincolo de ea. El este, în fapt, comprimat prin deficitul producției și dezordinea repartiției și, de asemenea, prin dinamismul consumului în celelalte două sectoare.

Fie că se face în vederea construcției socialismului sau a construirii unui aparat de putere, investiția productivă defavorizează consumul. Pentru a relua terminologia sovietică, sectorul mijloacelor de producție, adică industria grea, beneficiază de o prioritate normală asupra sectorului industriei ușoare care produce bunuri de consum.

Planul nu este niciodată complet executat, pentru că el nu este executabil. Dar ceea ce este executat în primul rând este ceea ce beneficiază de priorități definite de guvern. Bunurile de consum rămân la urmă, pentru că neexecutarea planurilor industriei grele poate antrena sancțiuni grave, în timp ce neexecutarea cea mai flagrantă a planurilor industriei ușoare va fi cu mult mai puțin penalizată. Pe scurt, previziunea va fi, în acest sector, întotdeauna relativ scăzută, și realizarea va fi în deficit față de previziune.

Produsele agricole destinate sectorului B al consumului sunt colectate în sectorul II al producției, altfel spus în cel mai defavorizat. Recolta oficială a colhozurilor și sovhozurilor nu poate aduce abundența pe rafturile magazinelor sovietice. În plus, procedurile de repartiție și de distribuție se supun în acest sector logicii socialiste.

Aceasta evocă, pentru sovietici, putrezirea stocurilor în gările de triaj blocate, sincopele uluitoare ale primirii de mărfuri. Incoerența distribuției va face să se găsească brusc din abundență pantofi bărbătești numărul 44, excluzând orice alt tip de pantofi, sacouri fără pantaloni, pantaloni fără sacouri, să dispară brusc ața de cusut, cuiele, margarina, apoi, curând, pantofii bărbătești, pantalonii și sacourile. Aceasta face ca distribuția *planificată* a sectorului B să fie cea unde domnește în cel mai înalt grad *hazardul*. Planificarea își găsește simbolul material în *avoska*, plasa de cumpărături pe care fiecare sovietic și-o păstrează în buzunar și care se despăturește pentru a primi ceea ce hazardul sau providența va fi „aruncat“ în magazine.

În sfârșit, sectorul B suferă o dublă prelevare. Același raport de forțe între Partid și populație care a condus la comprimarea globală a acestui sector conduce, de asemenea, și la operarea asupra sa a unei prelevări în favoarea sectorului A. Scopurile politice complexe care prezidează la constituirea sectorului A ar fi ratate dacă magazinele rezervate nu ar beneficia de o aprovizionare regulată. Sectorul B va fi deci obligat să-i furnizeze cu prioritate mărfurile, în vreme ce propriile sale magazine vor putea, fără nici o greutate, să expună publicului de rând rafturi goale sau sărăcăcioase.

Dar, în același timp, el suferă prin partea de jos o hemoragie la fel de gravă. De astă dată, este vorba de o prelevare în favoarea sectorului C, care se operează prin furt, corupție generalizată.

SECTORUL C

Sectorul C cuprinde ansamblul bunurilor și serviciilor oferite consumului particularilor în afara controlului direct al statului, în afara planificării, în afara „socialismului". Aceste bunuri și servicii au mai multe proveniențe: sectorul III al producției furnizează produse agricole și artizanale legal (piața colhoznică, arteluri autorizate) sau ilegal. Sectoarele I și II furnizează restul, într-o manieră întotdeauna ilegală. Sectorul C distribuie produsele pe care nici sectorul A, nici sectorul B al consumului nu sunt autorizate să le distribuie. Se poate cumpăra orice în U.R.S.S., cu condiția să oferi prețul cerut. Anumite prestații care nu fac obiectul comerțului în Occident devin un astfel de obiect în U.R.S.S. prin intermediul pieței. Așa se întâmplă cu serviciile medicale superioare, diplomele școlare și universitare. Se pot cumpăra chiar anumite dispense de la constrângerile regimului. Astfel, cenzura este redusă de piața neagră a cărții interzise și de samizdat. Duritatea legilor, tracasarea polițienească sunt îmblânzite prin corupția funcționarilor.

Sectorul C se supune legii pieței. Dar este o piață neagră, cu toate distorsiunile care o caracterizează. Clandestinitatea tranzacțiilor împiedică formarea prețurilor, care variază în funcție de loc, moment, personalitatea părților contractante. Profiturile sunt dificil de disimulat, anevoie de refolosit în investiție sau depuneri. Agenții economici sunt supuși la șantaje, prelevări care nu au nici o justificare economică, în afara cazului când se

fixează un preț „protecției“ pe care o poate oferi vreun potentat local. Prima de risc umflă prețurile. Pe scurt, această piață seamănă cu piețele noastre clandestine pe care la noi le supraveghează poliția jocurilor de noroc sau cea de moravuri.

Nu toată lumea are acces în egală măsură la sectorul C. Masa populației, care ține în mod normal de sectorul B, recurge la sectorul C pentru a-și procura ceea ce distribuția planificată este incapabilă să-i furnizeze. Dar ea este limitată de modicitatea veniturilor sale. Resursa ei este atunci să vândă ceea ce posedă, în primul rând forța sa de muncă. Munca la negru care se generalizează în U.R.S.S. corespunde generalizării pieței negre.

Aceeași masă varsă în sectorul C produsele pe care le va fi furat din întreprinderi, fie pentru a le vinde, fie pentru a le schimba contra altor produse.

Cei care, având puterea, sunt autorizați să se aprovizioneze din sectorul A pot, de asemenea, cu o mai mare ușurință, să-și procure complementul în sectorul C. Mai întâi, pentru că ei dispun de resurse superioare în virtutea remunerațiilor lor oficiale și oficioase. Apoi, pentru că ei vând o marfă care este pe această piață extrem de apreciată, protecția puterii. Oamenilor puterii le revine să furnizeze, contra finanțe și servicii, agenților economici din sectorul C, un minimum de legalitate sau, mai curând, de toleranță de care ei au absolută nevoie. Aceasta le conferă o anumită popularitate. Pentru oamenii din sectorul C (și întreaga populație depinde, într-un moment sau altul, de sectorul C),

liberalii sunt judecătorii, polițiștii, secretarii de *Obkom**, de *Raikom***, cu care se poate cădea la învoială.

Problema plafonului și a limitei inferioare a consumului nu se pune pentru sectorul C. Într-adevăr, oferta se reglează automat după cerere și orice bun este disponibil pentru cel care este în măsură să-l cumpere. Problema este cea a volumului pe care el trebuie să-l ocupe în raport cu celelalte. Încă o dată, limitele sunt politice. Sub un anumit prag, sectorul C ar fi incapabil să se substituie, așa cum o face, neajunsurilor sectorului B. Penuria, care este necesară și pedagogică atâta vreme cât rămâne cronică și suportabilă, ar lua forme acute, periculoase politic. El nu ar mai putea furniza nici suplimentele de consum pe care deținătorii puterii și ai bogăției sunt autorizați să le pretindă. Și acest fapt ar fi periculos. Dar sectorul C nu poate să se umfle până la a se substitui celorlalte două sectoare. El ar tinde, într-adevăr, să absoarbă și să dizolve Partidul și să diminueze controalele socialiste care-i împovărează pe subiecții săi. Este deci sarcina artei bolșevice a guvernării să determine compromisul optim. Aceasta se poate observa, de patruzeci de ani încoace, în legătură cu *loturile în folosință*. Se estimează că ele furnizează, pe 1% din suprafața cultivată, o treime din consumul alimentar. E aici o excepție scandaloasă de la regula socialistă. E, de asemenea, flagrant irațional, fiindcă timpul pe care țăranul, înarmat cu o cazma, îl petrece pe acest lot este sustras celui pe care-l poate da

* *Obkom = Oblastnoi Komitet* (comitet regional) (*n.tr.*).

** *Raikom = Raionnîi Komitet* (comitet raional) (*n.tr.*).

colhozului, amplu dotat cu mașini subutilizate și adesea inutilizabile. Dar suprimarea lotului ar atrage imediat o foamete artificială îngrozitoare care, în sine, ar putea fi acceptabilă, dar nu mai este atunci când ne gândim la prăbușirea producției de putere care ar însoți această foamete. Trebuie deci menținut lotul în folosință. În prezent, în vreme ce producția de putere trece pe primul plan, guvernul sovietic consideră că este mai economic să regleze problemele de consum prin tolerarea loturilor, decât prin costisitoare și inutile investiții publice în colhozuri. Unii salută, în această privință, liberalismul lui Brejnev. Este vorba, de fapt, de un compromis temporar și revizuibil, în cadrul unei politici de putere, dar fără a se renunța câtuși de puțin la suprimarea viitoare a lotului, când această putere acumulată va permite regimului să se consacre, mai direct și imediat, construirii socialismului.

Incoerențele și limitele lor

Cetățeanul sovietic, cu unele excepții, nu aparține unui singur sector al producției, nici nu se aprovizionează dintr-un singur sector al consumului. Să luăm, de pildă, un colhoznic. Un colhoz este o entitate unde aceste diferite sectoare coexistă, în concurență și în conflict. În măsura în care producția este reală, ea contribuie la puterea U.R.S.S., în măsura în care ea este socialistă, la construcția socialismului, în măsura în care este liberă, ea se oferă prelevărilor operate de

sistemul puterii și sistemul socialist, întreținându-l în același timp pe colhoznic. Acesta este obligat să acorde cea mai bună parte a timpului său de lucru muncii în colhoz, în schimbul căruia el primește un salariu (până în 1965, o remunerație în natură). Dar tot timpul său liber, și tot timpul pe care îl chiulește, îl va dărui cu dragoste lotului său, din care extrage baza subzistenței sale. El va putea cumpăra anumite produse, în special votcă, de la magazinul colhozului, dar cu ceea ce obține din vânzarea legumelor sale el se va putea plasa modest pe piața liberă a consumului. În același timp, el fură cât poate administrația colhozului, face trafic în voie, sabotează și jefuiește, ceea ce alimentează aceeași piață cu transferurile din sectoarele I și II. Președintele colhozului va utiliza puterile care-i sunt atribuite pentru a stăvili și echilibra aceste diferite activități ale subordonatului său în proporții juste, și se va servi în același timp din porția modestă din sectorul A al consumului care este la îndemâna sa. Colhoznicul nostru mediu se comportă rând pe rând ca producător forțat, ca producător voluntar și ca hoț. El duce simultan viața de sclav de plantație, viața de grădinar de duminică și viața de culegător sau de jefuitor a nomadului primitiv.

Economia sovietică nu este un ansamblu omogen. Ea nu formează o piață unificată. Două sectoare din trei sunt administrații care doresc să fie antipiețe, și chiar reușesc într-o oarecare măsură. Al treilea este o cvasipiață, dar imperfectă, fărâmițată de clandestinitate, comprimată de celelalte două. O parte a tranzacțiilor se efectuează în afara circuitului monetar, prin prelevare

directă, prin furt și prin troc. În sectorul socialist, prețurile sunt fixate de planificator, care ia în calcul în același timp costul de producție, imperativele politicii economice, previziunile anterioare ale planificării. Prețul este deci și el un compromis. El nu se impune agentului economic ca o măsură, el este negociat, modificat, influențat, și nu este nici o decizie pură, nici o manifestare obiectivă a realității. În spiritul leninismului, decizia este liberă când ea coincide cu realitatea. Cum nu există coincidență, realitatea deregleazā decizia în loc să o măsoare, și decizia falsifică realitatea fără a o putea supune.

De la un sector la altul, prețurile variază considerabil pentru aceeași marfă. Cutare produs primește un preț în sectorul socialist al distribuției. Dar aici consumatorul nu și-l va putea procura pentru că el lipsește, pentru că e prea lungă coada, pentru că este avariat, alterat, demodat sau pentru oricare alt motiv. Va trebui să se orienteze spre sectorul nesocialist, unde prețul va trebui multiplicat. Sau spre sectorul rezervat, dar în care banii nu ajung pentru a fi admis. Pentru a ajunge la bunuri și servicii, sovieticul poate alege între mai multe căi monetare și mai multe căi nemonetare (furt, prelevare, troc). Dar uneori alegerea nu este posibilă. Din această cauză, particularii posedă adesea sume destul de importante de bani sub formă de librete de economii sau de titluri de împrumut de stat, care nu pot fi folosite pentru că bunurile râvnite se află în sectorul A, de unde nu se pot cumpăra, sau în sectorul C,

unde costă prea scump și sunt grevate de o primă de risc disuasivă.

Ideea socialistă s-a născut în secolul al XIX-lea din ambiția de a pune capăt aparentei anarhii a economiei de piață, de a înlocui mecanismele economice spontane printr-o gestiune rațională conștientă. Dacă prin socialism înțelegem această transparență a economiei sub ochii și sub acțiunea planificatorului care o cunoaște și care o controlează, trebuie să recunoaștem că economia sovietică este una din cele mai puțin socializate care există pe pământ. Revoluția din Octombrie, departe de a fi pus în mâinile statului pârghiile de comandă naturale ale economiei, le-a distrus definitiv.

Statul nu cunoaște economia. Cifrele care-i sunt furnizate de organele planificării sunt falsificate, și el e conștient de aceasta. Brejnev nu știe ce cantități de cereale sunt efectiv produse. Se spune că el se ghidează după estimările pe care le face C.I.A. pe baza datelor culese prin sateliții de observație. Aceasta poate să-l informeze asupra recoltei de pe câmp, nu asupra recoltei din hambare, pentru că el nu cunoaște ce s-a pierdut în timpul secerișului, culesului, depozitării. Nu există statistici exacte și detaliate ale producției industriale. Chiar în cazul când contabilitatea nu ar fi falsificată, ea nu s-ar putea ghida după prețuri. Acestea nu există decât în sfera nesocialistă, care nu este tolerată și nu există decât în măsura în care se sustrage evidenței și controlului statului. Statul nu dispune de aceste instrumente precise care sunt în Occident fiscul, creditul, moneda scripturală. Impozitul are un impact redus.

Rețeaua bancară nu privește masa populației. Cecul, cartea de credit nu există pentru salariați, care primesc, în fiecare lună, un plic conținând bilete de bancă și monede, ca înainte de Revoluție.

Instrumentele de care dispun statele occidentale, fixarea de taxe de scont, reglementările în domeniul creditării, controlul prețurilor, degrevările fiscale, care acționează cu suplețe asupra ansamblului economiei, nu sunt utilizabile de statul sovietic. El acționează cu rigiditate asupra unei părți din economie. Dar nu poate acționa asupra totalității economiei, pentru că trebuie să existe un sector în afara socialismului, care nu poate fi controlat fără ca aceasta să paralizeze sectorul socialist. Aceasta explică faptul că statele socialiste trebuie să adăpostească o zonă de capitalism sălbatic, asemănător în toate privințele cu cele mai vehemente descrieri ale lui Marx. Acest capitalism nu poate cunoaște convențiile religioase, morale, juridice care, în Anglia lui Dickens, moderau cupiditatea întreprinzătorilor și apărau avutul public, căci nu există avut public în U.R.S.S., ci doar avut al sectorului socialist.

Acesta profită, de altfel, de vecinătatea cu practicile sălbatice din sectorul III pentru a se abține de la luarea măsurilor care, în restul lumii, sunt asociate ideii socialiste. Pensiile, protecția împotriva accidentelor de muncă, medicina bolilor profesionale, concediile etc., totul este la un nivel rudimentar și nu suferă comparație cu țările dezvoltate

Această latură „subdezvoltată" a economiei sovietice contribuie totuși într-o anumită măsură la înfrumuse-

țarea vieții. Într-adevăr, creșterea economică și dezvoltarea *welfare state**-ului au fost plătite la noi printr-o enormă creștere a controlului. Orice agent economic occidental trebuie să facă față unor obligații administrative, fiscale, contabile de care sovieticul este din fericire scutit. Ponderea statului, minuția controalelor îi ating doar pe responsabilii economici ai sectoarelor socialiste. Ei trăiesc cu spaima, cu teama perpetuă de *revizor*. Dar imensa majoritate a muncitorilor nu se simte implicată. Viața materială este în U.R.S.S. săracă și grea, dar e simplă.

Totuși, deși este mai puțin „socializată" decât multe economii occidentale, economia sovietică merită, și e singura care merită, numele de socialistă. Căci ideea socialistă e cea care stă la baza sa și-i conferă caracteristicile. Idee găunoasă, idee vidă, dar care leagă totul de ea. Sistemul nu există, am mai spus, decât pentru a construi socialismul și/sau a păstra șansele viitoare ale socialismului. Reglarea sistemului rezidă în compromisul dintre aceste două direcții fundamentale care, asumate de Partid, formează linia sa de politică economică. Ceea ce leagă sistemul este deci exterior sferei economice. Forța care îl reglează este puterea politică. Dar puterea politică însăși este aservită acestei abstracțiuni care e socialismul în căutarea unei imposibile încarnări. Puterea politică (și necesitatea de a o conserva) impune economiei sovietice această structură tripartită pe care am analizat-o. Dar ea nu o impune

* *Welfare state* (la Keynes și discipolii săi, apoi în limbajul curent), statul bunăstării (*n.tr.*).

decât pentru că este legată de ideologie. Avem deci o dublă excentrare, a economicului spre politic și a politicului spre ideologic. Odată admis acest fapt, sistemul este coerent. El nu-l poate avea drept paradigmă, asemenea economiilor clasice, pe Robinson amenajându-și insula în funcție de resursele și munca sa. Să ne închipuim planificatorii, conducătorii sindicali și de întreprindere sub chipul lui Vineri, supus lui Robinson ca unui stăpân de neînțeles și absolut. Să ne închipuim, de asemenea, că acest Robinson este în serviciul socialismului.

Statică și dinamică

Structura tripartită și competiția între sectoare sunt o constantă a economiei sovietice și formează, dacă se poate spune astfel, statica sa. Trebuie, acum, să-i explorăm dinamica: cum crește, se dezvoltă sau, dimpotrivă, decade și regresează. Iată cheia acestei dinamici: economia sovietică este în creștere atâta vreme cât ea rivalizează cu economia nesocialistă și împietează perpetuu asupra ei. Dar, în absența motivelor interne de creștere, înclinația sa naturală, în situație de izolare, este să se prăbușească asupra ei înseși.

Condiția de existență a economiei sovietice este deci existența economiei nonsovietice sau, pentru a relua terminologia sa, capitaliste. În interiorul sistemului sovietic, am reperat necesitatea unui al treilea sector, nesocialist, care servește ca rezervă și ca supapă de siguranță celorlalte două. Acest al treilea sector, închis între

frontierele U.R.S.S., supus controlului statului, permite sferei socialiste să subziste, dar nu este în măsură să ghideze și să alimenteze dinamica sa de ansamblu. Lumea economică internațională, și în primul rând partea sa industrializată și dezvoltată, asumă funcția unui „sector III" exterior, la fel de necesar ca și sectorul III interior pentru supraviețuirea sistemului, dar care, în plus, îi furnizează modelul și mijloacele dezvoltării sale.

În spiritul lui Lenin, socialismul urma să succeadă capitalismului în virtutea superiorității sale intrinseci. Noile „relații de producție" urmau să elibereze „forțele de producție" și să le confere un avânt nemaiîntâlnit. Prăbușirea completă a acestor forțe de producție, pe măsură ce se instala noul regim, nu i-a descurajat câtuși de puțin pe Lenin și tovarășii săi, de vreme ce ideologia imputa această catastrofă rămășițelor materiale și morale ale regimului care tocmai fusese abolit. Remediul era să se întreprindă construcția socialismului depășindu-se obstacolele care se opuneau dezvoltării sale spontane. Dar după ce model trebuia construit socialismul?

În ce privește „relațiile de producție" existau indicații în tradiția doctrinală marxistă și, de aceea, terenul capitalist fiind degajat parțial, s-au putut implanta sectorul II și sectorul I, gardianul său. În ce privește „forțele de producție", exista un model: țările „capitaliste" avansate.

Lenin susținea că Rusia era o țară înapoiată și barbară, în care capitalismul nu-și împlinise încă misiunea sa istorică revoluționară. Aceasta era înfăptuită în Europa Occidentală și în Statele Unite, unde Lenin pândea

iminenta explozie revoluționară. Așteptând-o, Lenin credea că noul stat revoluționar ar avea ca sarcină să realizeze mai rapid și mai eficient transformarea pe care capitalismul incipient nu o dusese la bun sfârșit. Lenin admira profund starea economică a Statelor Unite și a Germaniei. Enorme uzine, inovație tehnologică, organizare industrială, mână de lucru disciplinată și competentă, evidență exactă, iată ceea ce, pentru el, forma trăsăturile socialismului realizat. În Rusia, trebuia înființat acest cadru. Construcția socialismului putea fi deci reprezentată printr-o curbă: pornită din punctul foarte jos, unde se găsea în Rusia, ea urma să se ridice conform unei curbe rapide, să intersecteze curând curba mai lentă a țărilor în care relațiile de producție capitaliste împiedicau avântul forțelor de producție, pentru a-și lua apoi zborul spre înălțimi luminoase și încă necunoscute.

Dacă deci, în ordinea relațiilor de producție, legitimitatea puterii sovietice este garantată de aptitudinea sa de a construi sectorul II, în ordinea forțelor de producție, ea este garantată de aptitudinea sa de *a ajunge din urmă și a depăși* țările capitaliste cele mai avansate. Să le „depășească“ după șaizeci și cinci de ani, nu se mai pune problema, deși, în repetate rânduri, guvernul sovietic a proclamat că este pe punctul de a o face. Dar să le „ajungă din urmă“ este în continuare sarcina fundamentală, atât pentru a crește gradul de legitimitate a regimului sovietic, cât și pentru a-i dezvolta puterea.

Creșterea economiilor nesocialiste este datorată unei multitudini de factori diverși pe care nu-i vom

enumera aici, care au, cel puțin pentru cei mai activi, proprietatea de a fi interni acestor economii. Creșterea economiei sovietice are ca factor principal voința de creștere economică a conducătorilor, proiectul lor de *a ajunge din urmă și a depăși*. Or, acesta are o cauză externă, nivelul superior atins de economiile nesocialiste.

Imitație reală și imitație simbolică

Străinătatea furnizează obiectivele sale economiei sovietice. Este în același timp o perspectivă și un catalog de tehnici de împrumutat și de realizări de reprodus. Pentru că Statele Unite produc automobile, cauciucuri, tractoare, trebuie ca Uniunea Sovietică să producă și ea. Pentru că aceste automobile și aceste tractoare prezintă cutare caracteristică, automobilele și tractoarele sovietice vor avea caracteristici analoage.

Acest mimetism are cauze tehnice. Este întotdeauna mai avantajos să imiți un produs, decât să efectuezi cercetări care ar duce la fabricarea sa. Este mai avantajos să preiei din străinătate modelele și soluțiile care și-au demonstrat calitățile, decât să treci din nou prin încercările și erorile care au condus la adoptarea lor. Astfel a procedat Franța în secolul al XIX-lea față de Anglia, și Japonia față de Occident. Imitația face în mod normal parte dintr-un proces de „modernizare“ pe care toate națiunile industriale l-au cunoscut, cu excepția Angliei și apoi a Statelor Unite, care deschideau drumul. Totuși, dacă privim mai îndeaproape, proiectul

sovietic se distinge radical de modernizarea pe care literatura economică tinde s-o acrediteze. Într-adevăr, trebuie analizate scopurile și modalitățile imitației și observat cum este ea practicată în fiecare sector.

În sectorul I de producție de putere, imitația este reală. Între armata sovietică și armata principalului său adversar, emulația există și nu poate trișa în privința faptelor. Istoria armatei sovietice demonstrează o capacitate remarcabilă de a concepe sisteme de arme competitive și de a extrage din substanța țării ceea ce îi trebuie pentru a le realiza. Imitația este creatoare și adaptatoare. În general, responsabilii au știut să opereze alegeri bune, să selecționeze tipuri de arme simple, robuste și performante, să le fabrice în cantitate suficientă. Ei au știut să dezvolte anumite puncte tari pentru a compensa punctele slabe. De exemplu, posedând o bună tradiție de artilerie, armata sovietică a fost în măsură să preia de la germani tehnologia incipientă a rachetelor și să o dezvolte astfel încât să atenueze inferioritatea sa în materie de aviație strategică. Ceea ce este imitat, în acest sector, constă, mai curând, în obiectele materiale decât în metodele de producție. Într-adevăr, problema este de a le produce, în ciuda faptului că ansamblul aparatului industrial se găsește la un nivel inferior. Trebuie deci degajate sferele sofisticării tehnologice, concentrate drastic resursele, făcut apel la avantajele sectorului A pentru a-i recompensa pe cei mai buni; aceștia trebuie alternativ închiși în cunoscutele *șarașka,* dacă nu există un mijloc mai eficient pentru a-i face să muncească, exercitând asupra mâinii

de lucru controale mai stricte decât de obicei. Imitația tehnică sfârșește prin producerea de produse competitive, dar ea nu este dublată de o imitație economică, dacă trebuie să înțelegem prin aceasta un progres al productivității și o scădere a costurilor. Acestea pot fi obținute, simplu, menținându-se salariile la nivelul limitei inferioare și chiar puțin sub aceasta. Se întâmplă uneori ca această competiție tehnică să sfârșească prin a moderniza instrumentul economic. Dar se întâmplă și ca simpla constrângere să fie suficientă pentru a compensa inferioritatea acestui instrument și să facă astfel inutile investiția și modernizarea.

În sectorul II al construirii socialismului poate fi de ajuns ca imitația să fie simbolică. Contează prea puțin că agricultura sovietică este ce este, dar trebuie produse suficiente dovezi și documente pentru a se putea susține public că ea nu este prin nimic inferioară agriculturii americane, trebuie arătate fotografii cu suprafețe arate impecabil, cu terenuri cu recolte-record, cu vaci cu uger imens. Un alt exemplu: spre sfârșitul vieții lui Stalin, U.R.S.S. a produs un foarte mic număr de Cadillac-uri strălucitoare și a construit la Moscova o jumătate de duzină de zgârie-nori. Aceste realizări erau destinate să contrabalanseze simbolic ansamblul circulației auto, precum și ansamblul cartierelor de afaceri din Statele Unite. Această echivalență era acceptată de o parte a mulțimii sovietice și chiar de unii călători occidentali care, plimbați de-a lungul unui circuit jalonat de simboluri, reveneau acasă încântați de recuperarea sovietică: era ca în Statele Unite.

Acest contrast între imitația reală și imitația simbolică se observă și în cercetarea științifică. Cercetarea reală este concentrată în domeniul militar, și ea a obținut, de șaizeci de ani încoace, rezultate onorabile și adesea strălucite. În schimb, U.R.S.S. nu a produs o singură fibră textilă, un singur material plastic, un singur medicament major, o singură mașină destinată să execute operații casnice sau să ușureze viața cotidiană. În toate aceste domenii, ea se mărginește să copieze cu întârziere realizările străine. Dimpotrivă, ea întreține o pseudocercetare al cărei interes este pur simbolic. Astfel au apărut elixire de viață lungă (serul Bogomoleț), specii de grâu stufos cu o productivitate miraculoasă, reanimări de cadavre, descoperiri parapsihologice și alte isprăvi științifice orientate spre miracol și fantastic. Așa cum cei cinci sau șase zgârie-nori demonstrau *ajungerea din urmă*, aceste descoperiri anunțau *depășirea*.

Faptul că aceste simboluri aveau o viață scurtă era neesențial. Mai întâi, pentru că era întotdeauna posibil să fie fabricate altele, noi, când efectul primelor se amortizase întru câtva. Apoi, pentru că, atunci când ele nu mai convingeau, se putea argumenta că în fond asta nu conta, și că, dacă existau într-adevăr foarte puține Cadillacuri, era pentru că stilul socialist de dezvoltare favoriza mai curând transporturile în comun, mult mai moderne și mai perfecționate decât în Occident. Lucru pe care experții occidentali erau cu totul dispuși să-l admită, fără a merge măcar să vadă starea reală a transporturilor în comun sovietice.

Imitaţia în sectorul II este bineînţeles parţial reală. Când au trebuit construite baraje hidroenergetice şi furnale înalte, aceasta s-a făcut după modelul a ceea ce era mai bun în Occident, şi adesea sub conducerea inginerilor occidentali. Şi astăzi, U.R.S.S. importă uzine de automobile, de camioane, de aluminiu etc., „la cheie". Dar această imitaţie reală este propulsată de imitaţia simbolică. Căci socialismul nu poate „imita" capitalismul, el trebuie să-i fie superior din toate punctele de vedere. Ţelul imitaţiei nu este identitatea, ci superioritatea pe care o manifestă simbolurile. Acestea nu ar fi produse dacă nu ar fi fost vorba decât de a crea avuţie socială şi bunăstare. Producerea lor este, dimpotrivă, generatoare de penurie. Ar fi fost mai bine pentru vlăguita U.R.S.S. din 1950 să nu construiască maşini de lux şi imobile ruinătoare, să nu prelungească tunelele faraonice ale metroului din Moscova, să nu sape un canal între Volga şi Don, să nu planteze păduri de-a lungul râurilor din sud, care de altfel nu au crescut. Dar ceea ce capitalizează aceste simboluri este socialismul, adică un surplus de legitimitate. Tocmai în considerarea profitului politic îşi găsesc aceste operaţii o raţionalitate. Ajunge atunci ca ele să fie ceea ce sunt: nu o imitaţie reală care cere timp, bani, lungi eforturi. Ci o imitaţie simbolică, ce plantează, pentru câteva luni, decorurile unui secol al XXI-lea socialist, imaginat după tiparul secolului al XX-lea capitalist, altfel spus, imitaţia unei imitaţii.

Petru cel Mare și Lenin

Atribuindu-i lui Lenin o idee modernizatoare, mulți occidentali l-au comparat în mod natural cu Petru cel Mare. În convorbirea sa cu Emil Ludwig (1931), Stalin a reluat această comparație și a dezvoltat-o, în avantajul lui Lenin. Observăm, la Petru cel Mare, o relație similară cu Occidentul care furnizează modele tehnice, dar nu economice și încă și mai puțin politice. Țarul reformator schițează astfel o tripartiție a economiei ruse, cu un sector militar pentru care el înființa manufacturi conduse de tehnicieni germani; un sector de prestigiu și de putere politică, simbolizat prin crearea Petersburgului; un sector „liber“, exploatat metodic pentru întreținerea primelor două. Dar iată diferențele. Petru proceda astfel sub imperiul necesității, nu al utopiei, nici al ideologiei. Trebuia ca puterea rusă să fie capabilă să ajungă din urmă și să depășească în anumite sectoare adversarul occidental, ceea ce, ținând cont de sărăcia patrimoniului uman al Rusiei și de urgența termenelor, impunea o manieră brutală. De aceea, el lega totul de sectorul I, fără să dea sectorului II o extensie ruinătoare. Imitația era sinceră. El admira acea Olandă, acea Germanie pe care dorea să le ajungă din urmă și să le depășească. Aspira cu adevărat să se alăture stării prezente a civilizației europene, deși, vizând o stare, și nu o metodă sau un spirit, Petru s-a condamnat să-și rateze parțial ținta. Dar despotismul era, în substanța sa, un expedient provizoriu, ca un eșafodaj

care ar fi fost înlăturat când Rusia va fi fost în fine construită și adusă la nivelul de civilizație dorit. Acesta era ceva imitabil, pentru că reprezenta ceva real, existent, finit. De fapt, Petru a semănat semințe dintre care unele au sfârșit prin a încolți. Dezvoltarea de tip petrovian a devenit, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu estomparea despotismului, o dezvoltare de tip european. Rusia a început să semene cu modelul său. Economia de piață s-a dezvoltat, resorbind puțin câte puțin sectoarele de putere și de prestigiu politic. Somptuosul cadru petersburghez, multă vreme gol, a sfârșit prin a se umple.

Ceea ce caracterizează dezvoltarea leninistă nu este locul relativ al sectoarelor I și II în raport cu sectorul III, cele dintâi infinit mai umflate, și cel din urmă mai redus decât sub Petru cel Mare. Și aceasta pentru că Lenin procedează sub imperiul ideologiei și al utopiei, nu al necesității. Imitația nu este sinceră. Occidentul nu este un model demn de admirație. Dimpotrivă, el reprezintă capitalismul și imperialismul, care sunt un rău absolut. Modelul veritabil este socialismul, pentru care nu există un model. Occidentul furnizează imagini de modernitate care, transpuse în doctrină, extrapolate, pot servi la a-l imagina. El furnizează tehnici care pot fi însușite pentru a-l distruge. Imitația este plină de ură și nemărturisită. Ea este, de asemenea, incompletă, pentru că nu se reține decât ceea ce poate pregăti pentru înfruntarea inevitabilă și ceea ce poate servi ca material unui socialism care este contrarul

Occidentului. Petru cel Mare dorea să atingă identicul prin mijloace diferite. Lenin vrea să atingă diferitul, adică socialismul, fundamental diferit de capitalism, dar care nu poate fi imaginat decât cu ajutorul capitalismului. Astfel, a ajunge din urmă și a depăși nu înseamnă niciodată a întâlni. Dezvoltarea leninistă nu sfârșește niciodată prin a regăsi structura și stilul dezvoltării occidentale. Cele trei sectoare rămân separate, își păstrează locul respectiv. Dezvoltarea socialismului mondial refulează treptat zona încă acordată capitalismului. Acesta nu există decât pentru a-i furniza socialismului direcția și impulsul de care este lipsit. Și pentru a-i oferi ajutorul material pe care-l cere.

Sateliții

La periferia U.R.S.S. se află țările care, sub conducerea sa, construiesc socialismul. Pentru a o recompensa de a le fi eliberat de capitalism și de a le proteja de o întoarcere ofensivă a imperialismului, ele consimt să facă oficiul de sector III exterior, dar privilegiat și fratern. R.D.G., Polonia, Cehoslovacia și România se aflau, imediat după război, într-un stadiu de dezvoltare cu mult mai bun decât cel din U.R.S.S. Aceasta a profitat pentru a opera prelevări care au luat, în primii ani, formele primitive ale demontării și mutării. Apoi, dominația politico-militară i-a permis să dicteze termenii schimbului. Ea a prelevat cea mai bună parte a producției industriale și agricole, falsificând prețurile

și interzicând acestor țări să se alimenteze de pe piața mondială.

Exploatarea și jefuirea sateliților întâlnesc o limită politică. Împingându-le prea departe, se riscă fie pierderi neașteptate ale controlului și revolte „contrarevoluționare“, fie o incapacitate a sateliților de a contribui, pentru partea care le revine, la puterea lagărului socialist. Revoltele din anii 1953–1956, faptul că U.R.S.S. a fost nevoită să inverseze temporar fluxul bogățiilor care curgea în direcția sa pentru „a ajuta“ cutare democrație populară să depășească un pas greșit demonstrează că acest compromis nu era ușor de găsit.

Se pare că aceste regretabile episoade au fost depășite, și compromisul a fost stabilit pe bazele următoare: pe de o parte, democrațiile populare, dezvoltând în interiorul lor tripartiția sectoarelor, constituie totodată, global, față de U.R.S.S., un sector III, exploatabil în condițiile pe care le indică prudența și arta leninistă a guvernării. Pe de altă parte, ele sunt autorizate să se alimenteze din resursele lumii nesocialiste, care constituie pentru lumea socialistă un sector III exterior comun. Mai mult: deși U.R.S.S. își rezervă dreptul de a defini modalitățile generale în sensul intereselor sale, ea face uz de influența sa politică pentru a ajuta aceste democrații populare să ia din acest sector cu ambele mâini și în condiții avantajoase. Occidentul intră perfect în acest compromis, subvenționează democrațiile populare în același timp pentru a le apăra de U.R.S.S și pentru că sunt protejate de U.R.S.S.

Subvenția occidentală

Este sarcina istoricilor din U.R.S.S. să determine volumul și importanța economică a subvenției occidentale din 1917 încoace. Regimul a fost poate salvat în 1921 de misiunea Hoover care, împiedicând să moară șase până la șapte milioane de ființe umane, a oprit foametea să se transforme în criză politică. În anii '30, ajutorul tehnic occidental a dat un minimum de coerență și de eficacitate efortului industrial al celor două prime cincinale. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ajutorul Germaniei hitleriste până în 1941, apoi împrumutul anglo-american până în 1945 au susținut U.R.S.S. în efortul său de pregătire și participare la război. De douăzeci de ani, Occidentul furnizează U.R.S.S. produse alimentare, uzine moderne, mașini și tehnologie de vârf.

Subvenția occidentală îi este de folos în primul rând sectorului I. Occidentul nu aprovizionează încă U.R.S.S. cu rachete și bombe atomice. Dar, pe căi directe sau mai discrete, el îi furnizează tehnologia necesară. Sectorul I nu cuprinde doar armele, ci și logistica și aparatul industrial destinat fabricării lor. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, camioanele armatei sovietice erau furnizate direct de General Motors, cu titlu de împrumut. Astăzi, ele sunt fabricate în gigantica uzină de la Kama, livrată în întregime „la cheie" de General Motors, Ford și alți constructori la fel de renumiți. În fine, în măsura în care Occidentul își asumă un anumit număr de prestații care incumbă sectoarelor

II și III, prelevarea operată asupra acestora în avantajul sectorului I poate fi proporțional mai importantă. De exemplu, când în 1973 Statele Unite au făcut ca U.R.S.S. să evite o gravă criză alimentară, programele militare s-au putut dezvolta după prevederi, Occidentul compensând neajunsurile sectorului II. Occidentul furnizează untul, U.R.S.S. – tunurile.

Ceea ce, până acum douăzeci de ani, era accidental, tinde să devină instituțional. În 1921, în 1943, Statele Unite au salvat, poate, regimul sovietic. Astăzi, împreună cu partenerii lor japonezi și europeni, îl țin pe palme sau, cel puțin, au intrat în simbioză permanentă și organizată cu economiile de tip sovietic.

Căile acestei simbioze sunt multiple. Calea nemonetară a prelevării subzistă sub forma spionajului tehnic, importului legal de eșantioane destinate a fi copiate sau plății extrem de aproximative a redevențelor pe brevete. Forma de tranziție, între prelevare și comerț, este utilizarea presiunii politice și militare pentru ameliorarea termenilor pieței. Rusia vechiului regim avea un comerț cu o structură arhaică, chiar colonială, vânzând materii prime și cumpărând produse cu grad înalt de prelucrare. Ea se plângea de aceste schimburi inegale. U.R.S.S. continuă să vândă materii prime și să cumpere produse cu grad înalt de prelucrare, dar puterea sa îi permite să evite schimburile inegale, și chiar să le impună partenerilor săi. În această privință, nu există nimic care să deosebească U.R.S.S. de orice altă putere de talia sa.

Același lucru se poate spune despre comerț, numai că trebuie să se țină seama de particularitățile următoare.

Este echivoc să vorbim de o *piață* sovietică. Ofertele și vânzările nu sunt decise de agenții economici individuali în funcție de nevoi sau de o cerere. Statul – și numai statul – decide. Sectorul III interior nu are nici o legătură cu sectorul III exterior. Există, într-adevăr, un mic trafic de devize și de aur între agenții sectorului III și lumea exterioară, dar el este marginal și nu servește decât la alimentarea campaniilor de reprimare a acestei crime atroce. Organismele statale determină volumul importurilor potrivit politicii economice în curs. Ele decid de asemenea exporturile, vânzând produsele sovietice pentru care există cerere la prețul pieței internaționale, fără a ține cont de prețul intern sau de costul de producție, pe care nu-l cunosc. Există, de exemplu, toate șansele ca producția automobilelor Fiat să coste mai scump în uzina din Togliattigrad decât la Torino, în ciuda inferiorității salariilor sovietice. Dar ele vor fi vândute cu mult mai ieftin, pentru a obține devizele de care statul are nevoie. Dumpingul, care sărăcește global U.R.S.S., se substituie competitivității produselor, dar permite atingerea obiectivelor prioritare. Acest fapt poate fi analizat ca o prelevare a sectorului I asupra sectorului II.

Statul ajută comerțul sovietic să se bucure de poziția sa de cumpărător monopolist în fața unei oferte multiple și dispersate. Se pune problema construirii unei uzine de automobile? Fiat, Renault, Mercedes intră în concurență severă, caietul de sarcini nu încetează să se îngreuneze, iar condițiile de credit și prețurile să se amelioreze.

În sfârşit, statul sovietic a reluat, pe o scară mai vastă, tradiţia de împrumuturi a vechiului Imperiu rus. Cu tot atâta abilitate, el a ştiut să pună în concurenţă instituţiile de credit publice şi private, să combine duritatea în negociere şi exactitatea în serviciul dobânzilor, în fine, să-l încorseteze progresiv pe creditor şi să-l oblige să dea mai multe împrumuturi pentru a asigura securitatea a ceea ce a împrumutat deja.

Scopul comerţului sovietic este inclus în finalitatea generală a economiei sovietice: construirea socialismului, prezervarea şi dezvoltarea instrumentului de putere care va asigura, într-o bună zi, triumful său final asupra „capitalismului". Comerţul nu este deci reglat de interesul mutual. În spiritul statului sovietic, care este unicul antreprenor, el este o armă în marele conflict, este în orice clipă evaluabil în termeni de înfrângere sau de victorie. El trebuie să contribuie la slăbirea partenerului, care nu încetează niciodată să fie considerat drept un adversar. El poate fi utilizat, aşa cum este sectorul nesocialist în interiorul frontierelor, dar numai în măsura în care i se pregăteşte eliminarea. A existat în Occident o literatură despre influenţa calmantă pe care ar avea-o acest comerţ asupra U.R.S.S., acţionând ca o drojdie care ar face să crească aluatul, ca nişte efluvii emoliente care ar îmbiba, puţin câte puţin, „structurile rigide" ale aparatului economic. Această literatură este aprobată de U.R.S.S., cu condiţia ca ea să rămână exclusiv pentru uzul responsabililor economici occidentali. Ea nu are circulaţie internă.

Și totuși Occidentul, așa cum prevedea Lenin, vinde funia destinată să-l spânzure și consimte chiar un credit care să faciliteze această vânzare. Pentru a discerne cauzele, trebuie distinse motivele întreprinderilor și motivele statelor.

Primele nu au nici un motiv să nu facă comerț cu U.R.S.S., de vreme ce acest comerț oferă o perspectivă de profit. Directorii de întreprindere nu trebuie să intre în analize politice pe termen lung. Bugetul întreprinderii lor oferă cadrul normal și orizontul întotdeauna destul de apropiat al prevederilor lor. Să luăm, de exemplu, o firmă de automobile. Construcția unei uzine în U.R.S.S. oferă un deviz care poate fi bine-venit. Relațiile cu sindicatele, adesea comuniste, vor putea fi ameliorate astfel. Operația este prestigioasă, publicitară. În sfârșit, și mai ales, firma angajează foarte puține fonduri proprii, pentru că acestea sunt de origine publică, și rambursarea împrumuturilor este garantată cel mai adesea de stat.

Cum este natural, în societățile noastre asemenea operații sfârșesc prin a genera grupuri de interese. U.R.S.S. nu încetează să aibă aici prieteni, chiar agenți. Aceste grupuri alimentează și răspândesc teorii justificatoare cu mult mai nobile decât simpla logică a profitului. Directorul unei firme care tocmai construise o enormă uzină într-o țară-satelit și care se pregătea să mai facă una la periferia Moscovei (fără a pune un ban din capitalul propriu) raționa în fața mea în termeni de „dialog“ și nu ezita să-l citeze pe Teilhard de Chardin!

Structura societăților noastre economice fiind compusă din întreprinderi autonome, doar autoritatea statelor s-ar putea opune unui astfel de comerț. Statele ar putea, de pildă, să înceteze garantarea sau furnizarea de capitaluri și să lase întreprinderile să se angajeze pe riscul lor. Cu excepția unor rare perioade, ele s-au ferit s-o facă. Dimpotrivă, au depus întregul lor zel pentru a dezvolta ceea ce numeau „schimburi", însă plafonul acestor schimburi nu a fost determinat de ele, ci de capacitatea U.R.S.S. de a le absorbi. Acestei atitudini îi putem găsi cel puțin trei motive.

Primul nu face decât să adopte preocuparea economică a conducătorilor de întreprindere. Într-un secol keynesian, guvernele știu că mașina economică trebuie să meargă, cu orice preț, chiar în gol. Keynes propunea să se sape găuri care să fie apoi astupate. Este mai natural, se pare, să faci comerț cu U.R.S.S., dacă aceasta poate resorbi șomajul și întări industria. Cât despre consecințele pe care le-ar putea avea consolidarea unei puteri care se declară dușman ireconciliabil, celelalte două motive împiedică abordarea lor serioasă.

Al doilea motiv depinde de o viziune generală a evoluției regimurilor socialiste. U.R.S.S., se spune, și-a dezvoltat aspectele dezagreabile pentru că ea s-a găsit, odată cu revoluția, cufundată în mizerie, sărăcie, în ostilitatea marilor puteri occidentale. Prima reacție a Antantei, în 1918, „cordonul sanitar", a fost dezastruoasă și a antrenat o *înăsprire* a regimului, care ar fi putut fi evitată. Din 1920, Lloyd George și, curând apoi, Édouard Herriot considerau că trebuia acționat altfel față de

U.R.S.S. și găsit drumul spre inima sa. Astfel, U.R.S.S. trebuie ajutată să-și realizeze planurile de *dezvoltare*. Regăsind o situație *normală*, prin forța lucrurilor și destinderea spiritelor, regimul *se va decrispa, se va normaliza*.

Această viziune a normalizării progresive a regimului socialist se dezvoltă din două perspective diferite. În ce constă, în fond, această normalizare? Ne putem imagina că schimburile Est–Vest vehiculează spre U.R.S.S. efluviile modului de viață social și politic din Occident. Atunci, după un anumit timp, economia de piață va renaște și va înflori. Viața politică va deveni suplă. Partidul *se va umaniza*, va renunța, poate, la monopolul său și va lăsa un spațiu în care pluralismul va putea înflori. Renunțând la utopie, Rusia va fi guvernată de un fel de termidorieni, și cine știe dacă un nou Bonaparte, la fel de luminat, dar, să sperăm, mai pașnic decât primul, nu va sfârși prin a reintegra U.R.S.S. în concertul națiunilor? Sau ne putem închipui că normalizarea constă, pur și simplu, în realizarea adevăratului socialism. La urma urmei, nu este necesar să fii troțkist pentru a afirma că, în ciuda ororilor, U.R.S.S. rămâne socialistă, și nici social-democrat pentru a gândi că socialismul este un lucru bun, o aventură simpatică și o mare speranță pentru umanitate. O mare parte a opiniei occidentale este de această părere și, prin presă, ca și prin vot, împinge guvernele în acest sens. Acestea nu-și închipuie că regimul sovietic își propune alte scopuri decât cele pe care ele însele se străduiesc să le atingă: prosperitate, creștere economică, dreptate socială, ridicarea nivelului de trai. Desigur,

ele consideră că modelul sovietic, metoda socialistă nu este cea mai *eficientă*. Dar emulația pașnică a celor două sisteme este o temă care le convine. Ele așteaptă ca o *convergență* să sfârșească prin a apărea. Subvenția occidentală sau, cum preferă ele să spună, schimburile, comerțul Est–Vest, armele păcii constituie cel mai bun mijloc de a o grăbi.

Al treilea motiv este grija de a evita necazurile pe care le-ar putea cauza U.R.S.S. Regimul sovietic, din dezagreabil, ar putea deveni pur și simplu insuportabil. Guvernul sovietic poate să apese pe pedala revoluționară, să dea directive *dure* partidelor comuniste locale, să intervină în alegeri, să pună piedici în organizațiile internaționale, să ademenească țările cliente și, în cele din urmă, să declanșeze războiul! Pentru a evita toate acestea, Occidentul se străduiește să placă Uniunii Sovietice. În domeniul economic, el favorizează schimburile, ușurează condițiile de credit, consimte să vândă mărfuri mai mult sau mai puțin strategice.

E nostim că acest al treilea motiv îl înlocuiește de obicei pe al doilea. Atunci când devine clar că U.R.S.S., în ciuda ajutorului care i se acordă, nu se schimbă, nu se *normalizează*, se conchide că ea trebuie ajutorată așa cum este, pentru a nu deveni și mai rea. Atunci când ea a devenit, datorită ajutorului normalizator, mai puternică, mai redutabilă și încă și mai puțin normală, acest ajutor își găsește o altă raționalitate: aceea a unui preț care trebuie plătit.

De fapt, din 1919, aceste două ultime motive s-au tot înlocuit reciproc pentru a justifica ajutoarele

succesive de care a beneficiat U.R.S.S. Dar, de fiecare dată, ele au trebuit sporite, pentru că durata și soliditatea regimului anunță o *rigiditate* care nu va ceda decât după îndelungi și foarte obstinate tentative de destindere și de deschidere, apoi, atunci când acestea își vor fi dat roadele nu de destindere, ci de putere politică și militară, creditele și facilitățile vor fi multiplicate pentru a o domoli și a-i sugera o bună conduită.

De la război, democrațiile populare culeg o parte egală și chiar superioară din mana occidentală. Ele nu pot totuși să joace alternativa normalizare–amenințare pentru că soarta lor internă nu depinde de ele și pentru că ele nu provoacă teamă. Ele joacă pe alternativa independență–dependență. Occidentul crede că, sporind ajutorul occidental, se diminuează în aceeași măsură dependența în care aceste nefericite țări se află față de U.R.S.S. Ele scot din când în când la lumină proiecte de reformă economică, pentru ca Occidentul să nu aibă sentimentul că împrumută în pierdere. Dar când aceste reforme eșuează, când dependența crește, ajutorul nu este totuși întrerupt. Occidentul nu va risipi, datorită unei reveniri la o fază anterioară care poate să nu fie decât provizorie, investițiile pe care le va fi făcut în bunăvoință și în bani și nici pozițiile pe care crede că le-a dobândit.

Dezvoltarea ajutorului occidental a depășit poate un moment critic de unde nu mai este întoarcere. De câtva timp, de fiecare dată când U.R.S.S. riscă o acțiune internațională care, altădată, ar fi întrerupt sau încetinit ajutorul occidental, acesta este considerat de guvernele

noastre ca o prioritate absolută, adevărata comoară a destinderii, moștenirea bunelor relații, patrimoniul păcii, garanția reconcilierii viitoare. Și, de fapt, U.R.S.S. nu obosește să acționeze asupra celor trei motive occidentale. Punând în concurență întreprinderile, ea le dă iluzia unei piețe. Ea se plânge că ostilitatea occidentală o obligă să ia măsuri *dure* și să adopte un comportament *rigid*. În fine, ea își extinde amenințarea asupra întregului pământ și începe să se interpună între puterile occidentale și clienții lor din Lumea a Treia, astfel încât, dacă ajutorul occidental îi este măsurat, alte piețe, de această dată reale, vor deveni mai dificile. Nu este imposibil ca, în câțiva ani, în loc să existe, ca astăzi, două sisteme economice încă bine diferențiate și relativ autonome, să nu mai existe decât unu, pe care l-am putea califica, în funcție de punctul său de vedere, fie drept „capitalist", dar purtând în sine acest cancer gigantic al economiei sovietice, fie drept „socialist", dar sprijinindu-se pe un sector III la scară mondială.

Socialismul subzistă grație sectorului nesocialist intern și, grație sectorului nesocialist extern, el este în creștere. Lumea exterioară furnizează modelele de dezvoltare, tehnicile și un ajutor material. Un principiu metafizic al socialismului leninist este că el nu se hrănește din propria sa substanță, ci din cea care-i este externă, adversă și pe care el are vocația de a o înlocui. Raportul său cu lumea occidentală îi aduce dinamica și energia. Sistemul se întărește pentru a susține competiția pe care și-o impune cu Occidentul și se extinde în măsura în care ei detașează din acest Occident noi

zone, noi teritorii. Astfel cresc cele două sectoare ale economiei sovietice, sectorul de putere (sectorul I) și cel al construcției socialismului (sectorul II).

Socialismul și creșterea economică

Socialismul sovietic posedă, oare, în sine, făcând abstracție de raportul său cu Occidentul, resortul unei dezvoltări oarecare? Nu este ușor de răspuns, de vreme ce socialismul nu se regăsește empiric decât în raportul său cu „capitalismul".

O privire asupra preistoriei socialismului îl dezvăluie ambivalent față de creșterea economică. Toate sistemele economice ale trecutului sunt orientate spre sporirea avuției sociale. Tratatele lui Xenofon, Aristotel, Varro, Columella, Cato nu au alt scop, chiar dacă afirmă limitele prudenței și înțelepciunii. Europa modernă a găsit din secolul al XVIII-lea secretul unei creșteri economice aproape continue, cu câteva etape de accelerare puternică. Ea se bucura de aceasta. Dar nu și precursorii socialismului. Aceștia nu admiteau ca îmbogățirea să aducă odată cu sine inegalitatea, luxul, iraționalitatea economiei, dependența muncitorului. În acest punct, ei se apropiau de conservatori și le împărtășeau sobrele idealuri patriarhale.

Marx a combinat, acesta a fost geniul său, anticrematistica* conservatoare și socialistă cu industrialismul

* Crematistică = disciplină care se ocupă cu studierea producerii de avuție socială (*n.tr.*)

expansionist al liberalilor. „Capitalismul“, așa cum îl înțelege el, îi îngroapă pe primii, dar îi condamnă pe ceilalți, căci „contradicția sa fundamentală“ împiedică expansiunea dincolo de un anumit punct. „Socialismul“ le reconciliază. Omul va trăi calitativ mai bine decât în epoca modernă, și încă și mai bine decât în trecut, în timp ce avuția socială, eliberată de obstacole, se va multiplica într-un ritm care depășește orice închipuire. Socialismul îi atrage deci pe nostalgicii trecutului și pe cei care așteaptă nerăbdători viitorul și, în același timp, îi condamnă pe unii prin intermediul celorlalți.

Lenin a transpus această ambivalență în dualismul său maniheist. Odată ipostaziate aceste două puncte de referință – capitalism și socialism –, creșterea economică și sporirea avuției sociale nu sunt apreciate în ele însele, ci doar în măsura în care ele se raportează la aceste două entități abstracte. În capitalism, o majorare de salariu va fi considerată ca o concesie smulsă patronatului sau ca o corupere a conștiinței de clasă. Dar în socialism ea capătă o valoare triumfală. O diminuare de salariu va fi, rând pe rând, o hoție capitalistă, explicabilă doar prin „pauperizarea absolută“, sau un sacrificiu liber consimțit pentru construirea socialismului. Bunurile materiale, creșterea economică, tehnica devin semne ale unor realități transcendente, capitalism sau socialism, și fiecare lucru este susceptibil să îmbrace, într-un registru sau altul, două semnificații opuse.

În timpul unei întregi ere istorice, și ne mai aflăm încă în ea, coexistența capitalismului și socialismului a fost suportată și dorită, de vreme ce capitalismul

rezidual pregătește socialismul și îi furnizează forța capabilă să triumfe. Dar să ne imaginăm această sarcină atinsă și întreaga lume trecută la socialism. Socialismul nu mai are nevoie de capitalism. Distrugerea sectorului III intern și a sectorului III extern nu mai cunoaște limitele pe care precaritatea puterii politice i le impunea. Ea poate fi dusă până la capăt. Sectorul I, el însuși, nu mai are motiv să existe. Rămâne sectorul II, construcția pură a socialismului pur.

Or, în această sferă, care în această ipoteză ocupă întregul teren, creșterea economică și sporirea avuției sociale mai sunt, oare, dezirabile? Sunt ele scopuri normale ale muncii și ale schimbului uman, așa cum erau în toate societățile nesocialiste? Acest fapt nu este evident.

Fidel vechiului spirit anticrematistic, planificatorii sovietici nu au valorificat niciodată consumul în sine, ci doar pe cel care este conform socialismului. Or, analizând, în același spirit, avuțiile efectiv produse, ne dăm seama că ele pot fi, toate, raportate la o dorință de bunăstare, de plăcere, de tihnă, de confort, de lux. Și, dacă examinăm rațiunile producerii lor, ele se reduc la interes sau la profit. Pe scurt, ele conțin, toate, o componentă capitalistă. Astfel încât, dacă trebuie epurată construcția socialismului de orice impuritate capitalistă, ea trebuie golită de orice relație cu lucrurile materiale. Pentru a distruge germenele capitalismului, trebuie trecut de la o economie la o *aneconomie*.

În sfera pur socialistă, de unde s-ar putea naște impulsurile spre creștere economică? „Masele“, expunând

revendicări legate de nivelul de trai, demonstrează că mai sunt încă sub influența capitalismului. Ele nu s-ar putea organiza pentru a le impune decât răsturnând fundamentele regimului sovietic. Inovația tehnologică? Ea este decisă de planificatori. Dacă nu mai este nevoie de „a ajunge din urmă și a depăși“, nimic nu ar mai motiva-o. Care concurență, care cerere internă ar obliga să se inventeze noi tipuri de automobile, noi aparate casnice, noi medicamente? Productivitatea, rentabilitatea? Sunt întrebări care nu s-au pus niciodată în sectorul II, chiar în epoca în care el trebuie să se supună imperativelor politicii de putere. Cine le-ar pune acum, când echivalența funcțională cu Occidentul nu mai este cerută de nimic? De la originile sale, socialismul a protestat împotriva sfatului lui Guizot: „Îmbogățiți-vă.“ Odată la putere, tendința sa merge împotriva îmbogățirii și contrazice preceptul Genezei: „Creșteți și vă înmulțiți.“ El descrește, împinge spre deșert. Fiind singur pe pământ, socialismul se autodevorează. Nemaiavând nimic de cucerit, el se năruie, așa cum se surpă buștenii în cămin atunci când au ars în întregime și când tot lemnul a devenit cenușă.

Stabilizatorii

Asemenea puncte de vedere sunt teoretice, căci socialismul continuă să cucerească, să muște din spațiul înconjurător, și expansiunea sa nu a fost niciodată atât de rapidă. Dar observatorul remarcă, alături de această

dinamică pozitivă, dinamica negativă, care acționează în egală măsură. Pe întreg teritoriul socialismului se zăresc „pungi“ de socialism realizat, care formează tot atâtea zone imobile, descompuse și stătute.

Supusul sovietic mediu se mișcă pe lângă asemenea zone și toată viața sa luptă pentru a nu se împotmoli în ele. Peisajul rural al Rusiei centrale prezintă cât vezi cu ochii sate devastate, unde vagabondează o populație pauperizată, decăzută, roasă de alcoolism și de mizerie, degradată până într-atât, încât mulți consideră că nici măcar întoarcerea la libertate și dizolvarea colhozurilor nu ar putea, timp de mai multe generații, să o regenereze în țărănime adevărată. Peisajul urban este unul dintre cele mai sinistre de pe pământ. Alinieri de imobile prost construite, date în folosință gata deteriorate, străzi fără magazine și fără tarabe, animate doar de cozi și de bețivi, cocioabe suprapopulate; mulțime rău îmbrăcată, cu mină proastă, posomorâtă, brutală; delincvență juvenilă: toate acestea au fost de multe ori descrise.

Să intrăm la locurile de muncă. Uzina sovietică uimește prin murdăria, risipa, iraționalitatea proceselor de producție, defectările și proasta întreținere a materialului. Laboratoarele, cu excepția celor destinate cercetării militare, sunt lipsite de mijloace. Promovarea nu se face după merit, ci în funcție de intrigă, denunț, lingușeală. Se muncește puțin și prost.

În tot ce are tangență cu munca, cu schimbul de produse, așadar, cu viața economică (nu mai vorbesc despre viața morală sau intelectuală), cetățeanul sovietic are

sentimentul că este prins în ceva absurd, incontrolabil, paralizant: este socialismul realizat care se prăbușește încet peste el. Degeaba se zbate, se plasează în schimburile ilicite ale sectorului III sau în profiturile și activitatea reală ale sectorului I, el resimte precaritatea acestor subterfugii. El este puțin câte puțin tras înapoi. Mlaștina se înmoaie sub picioarele sale, vâscozitatea aerului îi încetinește gesturile, și iată-l gata să se instaleze în inerție și delăsare socialistă.

Socialismul produce entropie. Negentropia îi vine din exterior. Economiile nesocialiste adăpostesc, de asemenea, zone de creștere economică și zone de regresiune. Cu toate acestea, cum ele își găsesc în ele însele resursele dinamismului, oricât de sfârșită ar putea părea, comparativ cu celelalte, o economie de tip nesocialist (China secolului al XIX-lea, Franța antebelică, Argentina postbelică), nu vorbim de entropie: cel mult de o stagnare sau de o creștere economică insuficientă. Nu există niciodată această perspectivă de reducere la zero, de cădere în afara economiei, în pauperizarea generalizată, care nu părăsește niciodată orizontul economiilor socialiste. Același dinamism intern face ca regresiunea să producă agitație, proteste și lupte. Ea este un element de instabilitate și de aceea pune guvernelor probleme dificile. Ele știu că economia trebuie „să se învârtă", „să meargă", asemenea unei biciclete, pentru a nu risca grave neajunsuri.

Se pare că lucrurile nu stau astfel în economiile socialiste, din mai multe motive.

În primul rând, ar trebui ca situația să fie cunoscută, și nu este cazul. Elementelor „negative“ ale vieții nu li se face, se știe, publicitate. Fiecare cunoaște situația în „insula“ de socialism înfăptuit în care se găsește. El își poate imagina ce se petrece în altă parte, dar nu are despre aceasta o idee clară. Puțini oameni, în U.R.S.S., au capacitatea de a-și face o idee sinoptică limpede asupra situației generale. Unii dintre ei au ajuns la ea – Soljenițîn, Zinoviev –, la capătul unei vieți de investigație, dedicată în întregime căutării obstinate a unei teorii care ar explica această situație într-o manieră absolut satisfăcătoare. Majoritatea își văd satul, laboratorul, cartierul, dar prea puțin dincolo de ele.

Guvernanții nu sunt mai bine informați, am mai spus-o, decât majoritatea supușilor lor. Dar, mai ales, responsabilitatea lor politică nu este angajată de economie decât în măsura în care ea compromite existența puterii sovietice. „Insulele“ de socialism complet, aceste mlaștini de mizerie și de absurditate, sunt tolerabile dacă nu dezechilibrează ansamblul sau dacă sunt compensate de dinamisme pozitive. Oamenii noștri de stat occidentali sunt obsedați de economie. Ea ocupă primul loc pe agenda preocupărilor lor, până într-atât consecințele electorale ale acesteia sunt imediate, până într-atât barometrul economic reglează astăzi ansamblul peisajului politic. Conducătorii sovietici beneficiază în această privință de o mare seninătate. Ei știu din experiență că nu este mare lucru de făcut în materie de economie. Ei știu de asemenea că aceasta nu are importanță. Bunul mers al economiei este ultima lor

grijă. Conform formulei lui Marx (inversată, e drept), ei au trecut de la administrarea lucrurilor la guvernarea oamenilor. Doar atât contează pentru ei.

Dezinformarea și ignoranța nu sunt singura cauză a calmului economic sovietic. Entropia socialistă, ca orice entropie, merge de la sine spre pacea indistinctului și neantului. Ea secretă procese autostabilizatoare.

Ar fi o eroare să ne imaginăm socialismul ca pe ceva mai dur, mai dureros de trăit decât nesocialismul. Dacă ar fi așa, el s-ar afla într-o situație periculoasă, pentru că nici un om, a remarcat Aristotel, nu poate trăi fără plăcere. O dominație care nu ar putea acorda supușilor săi doza de plăcere de care au neapărată nevoie pentru a nu muri ar vedea topindu-se materia umană a dominației sale sau ar fi răsturnată printr-o revoltă. Regimul sovietic domină liniștit. Imensele masacre pe care le-a înfăptuit timp de treizeci și cinci de ani nu au fost motivate de necesitatea de a reprima eventuale rebeliuni, ci de o logică internă, pe care supușii, tocmai pentru că nu se gândeau să se revolte, nu o înțelegeau. Problema nu este de a ști dacă socialismul este insuportabil, ci pentru cine este el astfel. Răspunsul e simplu: doar pentru cei care au gustul libertății. Nu vorbesc, desigur, despre libertatea politică, de care majoritatea oamenilor se pot lipsi cu ușurință. Nici măcar despre libertatea civilă, despre libertatea de conștiință, de opinie, de informare, de mișcare, a căror lipsă este mai chinuitoare. Ci despre un fel de libertate morală de a fi tu însuți, de a gândi ce gândești, de a te încrede în judecata ta,

în simțurile tale, de a fi unul, de a fi o persoană umană. Din cele mai vechi timpuri, moraliștii știu că nu toți oamenii țin la aceste libertăți, nici măcar la aceasta din urmă. Ei știu de asemenea că la omul cel mai nobil, cel mai mândru, există o aplecare contrară spre josnicie și lașitate. Dacă atâtea ființe umane coboară această pantă fără să-și facă probleme este pentru că se așteaptă să găsească astfel plăceri și pentru că, obișnuindu-se cu josnicia, dedicându-i ființa lor, ei le găsesc cu adevărat acolo. Educația sovietică, așa cum este ea asigurată nu doar prin aparatul de educație propriu-zis, școală, cărți, televiziune etc., ci și prin întreaga viață sovietică, își propune să plaseze ființa umană pe treapta unde ea se va complăcea într-un anumit gen de plăcere, și economia sovietică își propune să o procure.

În mod tradițional, în economiile nesocialiste există o proporție efectivă, deși neriguroasă, între înavuțire și muncă. Economia sovietică a slăbit această legătură. În sectorul III, ea subzistă, dar ne aflăm în afara socialismului. În sectorul I, ea se menține într-o anumită măsură, căci sarcinile urgente și realizabile care sunt propuse aici obligă la recompensarea – și chiar la cointeresarea – celor mai activi și mai dotați. Dar în sectorul II nu există legătură. De unde, vechiul proverb: „Ei se fac că mă plătesc, și eu mă fac că muncesc." Sarcinile fiind adesea irealizabile în condițiile propuse, munca devine fictivă. Muncitorii, neputând, din cauza lipsei unei organizări sindicale autonome, să influențeze condițiile lor de remunerare, muncesc cât mai puțin și cât

mai prost posibil. Aici domnește *haltura*, lucrul de mântuială. Cât despre munca din birouri, mai bine să nu vorbim. Cu toate acestea, pentru prima dată în istoria omenirii, anticul blestem al muncii a fost anulat, nu sub forma abundenței, cum sperau fondatorii socialismului, ci sub forma lenei și iresponsabilității. Muncitorii au obținut, cu prețul unei renunțări la ceea ce se numea altădată onoarea muncii, să nu mai muncească. Ginerele lui Marx, Paul Lafargue, vorbise despre dreptul la lene. Sovieticii beneficiază de lene, fără drept.

În economiile nesocialiste, exista o relație efectivă, deși neriguroasă, între merit și promovare. Multe mărturii te fac să crezi că în Uniunea Sovietică această relație s-a răsturnat, deoarece noțiunea de merit s-a inversat. Calitățile care în Occident determină reușita – inteligența, știința, bunul-simț, curajul – antrenează acolo eșecul. Într-adevăr, toate aceste calități sunt legate de dezvoltarea liberă a persoanei, care nu este favorizată în regimul sovietic. Acesta îi preferă deci și îi promovează pe cei care se mulțumesc cu o dezvoltare *impersonală,* cu o stare de nonpersonalitate. Sunt promovați cei care fac dovadă de fidelitate sau de conformitate, și testul acesteia este capacitatea de a înfăptui anumite acte pe care morala comună le dezaprobă, dar pe care morala ideologică le ordonă. A te opune public evidențelor rațiunii și injoncțiunilor conștiinței tale, a-l flata și a-l venera pe cel care, mai avansat în această morală, a fost instituit ca superiorul tău, a denunța reclamă calități incompatibile cel mai adesea cu inteligența,

știința, bunul-simț, curajul și onoarea. Astfel se desenează profilul psihologic și moral al celui care este destinat a face carieră. Cel care își simte o asemenea vocație se pregătește pentru ea și, prin câteva acte judicios plasate, atrage atenția Partidului asupra sa. Acesta decide, după o matură chibzuință, să-l primească în rândurile sale și să-l lase să pășească pe scara puterii.

Știm din experiență că și în societățile noastre asemenea tipuri umane există din abundență, și chiar până pe culmile prestigiului. Cu toate acestea, ele se lovesc de concurența celor care refuză procedeele lor și care pot totuși reuși, pentru că spiritul societăților noastre și morala curentă le dezaprobă la rândul lor. Regimul sovietic îi scutește de această concurență. Există deci o întreagă clasă de oameni, poate mult mai numeroasă decât cealaltă, care reușește în U.R.S.S. și care știe perfect că ar eșua în altă parte. Academicieni ignoranți, somități medicale care ar trece aici drept felceri, artiști fără talent, ingineri cu nivel de maiștri, administratori dezordonați, toți au o afecțiune naturală pentru un sistem economic atât de protector și de binevoitor.

O a treia satisfacție substitutivă este tolerarea unor conduite care ar fi sever reprimate altundeva. A da brutal ordine, a-i umili pe subordonați, a-i face să simtă condiția lor inferioară, a etala arbitrarul, aceste plăceri ale dominației sunt contracarate în societățile noastre de evoluția moravurilor, contraputerile sindicale, politețe. Ele nu sunt împiedicate în U.R.S.S. Doar acolo

individul se poate lăsa fără rezerve în voia plăcerii de a domina, care este adesea, în situația de penurie, singurul avantaj concret decurgând dintr-o funcție și, ca o satisfacție deplină, de a domina grosolan.

Privilegiile (sau mai curând avantajele), în economiile sovietice, trebuie măsurate nu absolut, ci relativ, pentru a fi apreciate la adevărata lor valoare. Luxul conducătorilor este uneori considerabil. În cea mai mare parte a timpului, el rămâne, după criteriile noastre, modest și de calitate inferioară. Aceste vile, aceste case la țară, adesea mari și costisitoare, toate poartă amprenta construcției sovietice. Ele sunt departe de vilele florentine, de *country houses* din statul Georgia, de conacele franceze... Despre majoritatea bunurilor se poate spune același lucru. Produsele străine importate, marcă distinctivă a privilegiului, sunt în număr mic, și sortimentele nu sunt variate. Viața socială pe care aceste bunuri o permit și care, la noi, prin rafinamentul, bogăția, farmecul ei constituie adevăratul scop al privilegiilor materiale, această viață socială este o viață sovietică. În schimb, ceea ce semnalează privilegiul este locul în ierarhie.

Când un cadru al regimului are acces la un magazin special, în general mult mai puțin aprovizionat decât cel mai umil supermagazin din subprefecturile noastre, el știe că subordonatul său nu poate visa la așa ceva.

Nivelurile de consum sunt astfel delimitate pentru a exprima vizibil nivelurile ierarhice. Conform ideologiei, capitalismul este definit prin relațiile de producție. Dar socialismul se definește prin relațiile de consum.

Mandeville*, în celebra sa fabulă, arăta că viciile private contribuiau la prosperitatea generală. Un Mandeville socialist ar trebui să scrie o fabulă asemănătoare. Nu sunt aceleași vicii, totuși, și nici aceeași prosperitate. Este socialism.

Sunt vicii comune întregii umanități, și de aceea socialismul este o tentație universală. Genul de fericire procurat de socialism nu este accesibil în sistemul nostru economic, atât de exigent, de obositor, de frustrant pentru vanitatea incapabilului. S-ar spune că socialismul este atrăgător la două niveluri distincte ale persoanei umane, pentru ceea ce promite și pentru ceea ce este. De exemplu: unul din punctele tari ale sistemului sovietic este suprimarea șomajului. De fapt, el se mulțumește să-l disimuleze, tolerând în rolurile de angajați o mulțime imensă de semivagabonzi plătiți prost. Dar se poate ca realitatea să atingă o fibră mai sensibilă decât idealul și ca o slujbă cu normă întreagă de vagabonzi care nu fac nimic să fie mai atrăgătoare decât o normă întreagă de adevărați muncitori. Socialismul iluzoriu transfigurează socialismul real, dar acesta este totuși ghicit și, în secret, preferat.

* Bernard Mandeville, scriitor englez, născut către 1670 la Dordrecht, în Olanda, mort în 1733, a exercitat profesia de medic la Londra. A publicat în 1723 *Fabula albinelor sau Vicii private, beneficii publice*, în care susține că viciile oamenilor stau la baza bogăției statului și că tot ce se numește virtute, devotament nu e decât interes și vanitate (*n.tr.*).

Marfa numărul unu

Nu există reflecție filozofică asupra socialismului sovietic care să nu sfârșească la bețivul solitar, zăcând după beții cu alcool infect. Singurătatea alcoolicului, proasta calitate a băuturii, nevoia sălbatică de a bea se regăsesc la Orwell, la Erofeev, la Zinoviev.

A. Krassikov a făcut o interesantă analiză economică a fenomenului și, curios, una din rarele investigații ale cărei cifre inspiră o anumită încredere, cu o marjă de eroare doar de la simplu la dublu[1]. Monopolul producției și vânzării alcoolului furnizează a noua parte din veniturile statului. Acest venit este mai important decât bugetul educației și al cercetării sau reprezintă totalitatea subvențiilor acordate sănătății publice, sporturilor, asigurărilor sociale. Pentru a cumpăra acest alcool în magazinele de stat, populația consacră 15% din bugetul său și 28% din cheltuielile sale alimentare. Tot atât cheltuiește în total pentru carne, mezeluri, țesături, cărți, ziare și reviste. Alcoolul este singura marfă care nu dispare niciodată din magazine. În băcăniile de colhoz, nu de puține ori rafturile sunt complet goale, cu excepția șirurilor de sticle. Este singura marfă pentru care nu e nevoie să se stea la coadă. Trebuie adăugat, și aceasta corectează toate cifrele de mai sus, că *samogon*-ul, distilarea clandestină a alcoolului, furnizează o cantitate nedeterminată din acest

1. A. Krassikov, „La Marchandise numéro un“, în *Une opposition socialiste en Union Soviétique aujourd'hui*, col. Cahiers Libres, F. Maspero, Paris, 1976.

produs, dar care poate nu este inferioară cantității votcii de stat.

Alcoolismul ia în U.R.S.S. forme monstruoase, cvasimetafizice, cu toate că nu este sigur că se bea, în cifre absolute, mai mult decât în Franța, Italia sau Portugalia. Și asta pentru că alcoolismul constituie aproape o oglindă sau o sinteză la modul bahic a tuturor aspectelor sistemului.

Monopolul alcoolului dă statului mijloacele de a subvenționa nevoile sectorului I. *Samogon*-ul este una din podoabele sectorului III din afara socialismului. În fine, el rezumă construcția reală a socialismului.

Vodca este polisemică. Ea poate constitui un privilegiu. Există o ierarhie a votcii: calitate superioară, calitate curentă (ușor grețoasă) și oribile amestecuri confecționate din orice. Dar ea este, de asemenea, *equalizer*-ul prin excelență. De la vârful până la baza ierarhiei sovietice toată lumea bea. La vârf, este rar ca manierele să semene cu ceea ce, în societățile necomuniste, reprezintă idealul aristocratic. Puțini colecționari, amatori de artă, cunoscători, *gourmets,* puțină curtoazie față de doamne, puține doamne. Dar multă votcă. La bază, există puține distracții în afară de băut, sau care să nu fie ocazii de a bea. Între bețivi, se formează o socialitate specifică, făcută din complicitate, înduioșare, împărtășire fraternă a dezgustului de sine, amestec inextricabil de blândețe, brutalitate, fatalism. Într-un cuvânt, această socialitate, această transparență a stărilor sociale, această ștergere a oricărei diferențe în jurul sticlei, vărsăturilor, dimineților mahmure constituie realizarea idealului

socialist, în dezvoltarea neașteptată, dar continuă a germenului său și a intenției sale originare. Printr-o bifurcare a acestei linii evolutive, dar care este în logica utopiei, încarnarea socialismului se efectuează totuși, dar în imaginarul încețoșat al mulțimilor împleticite de sâmbăta seara.

Dar, în același timp, același regat imaginar al votcii este singurul în care supusul sovietic are dreptul să emigreze. Cum scrie Krassikov: „Alcoolul unește funcții strict fiscale – să extragă din buzunarele cetățenilor sume care sunt vărsate în vistieriile statului – cu o funcție ideologică – să ofere poporului un mijloc de consolare facil și să-i înece gândurile într-o sticlă. Alcoolul (în doză convenabilă, bineînțeles) aduce această bună dispoziție de care se vorbește atât acum în ziarele noastre. El distrează, adoarme o conștiință agitată. Datorită lui, omul beat se poate considera drept un om adevărat, el suprimă sentimentul de inferioritate și sublimează «eul». Într-un mediu în care persoana umană nu înseamnă nimic, alcoolul dă omului iluzia propriei sale importanțe." Minunată putere sintetică a votcii! În timp ce sovieticul se bucură, în cercul vrăjit al beției, de socialism, are impresia că reușește să-l expulzeze din sine, să i se sustragă și să-l învingă. Emanciparea este iluzorie, dar utilă, pentru că face suportabilă dominația, ea însăși colorată și transfigurată de alcool. Socialismul și respingerea sa sunt consumate și depășite fantastic în acea *Aufhebung* universală a votcii.

Eficacitatea economiei sovietice

Unul dintre cei mai înalți funcționari ai Republicii, însărcinat astăzi cu responsabilități economice de prim plan, într-o conversație despre U.R.S.S. cu care m-a onorat, acum câțiva ani, a spus următoarele: „Ei (sovieticii) nu sunt foarte eficienți." Eminentul planificator francez nu avea, fără îndoială, prea multă stimă pentru performanțele „colegilor" săi sovietici, pe care nu și-i putea închipui fixându-și alte obiective decât ale sale. Pentru a aprecia eficacitatea sistemului economic sovietic, trebuie mai întâi recunoscută natura competiției pe care o susține cu lumea nesocialistă. El nu caută, am văzut, să se alăture acestei lumi, ci să o distrugă și să o transforme după modelul său. Pentru aceasta, el imită Occidentul dezvoltat, dar numai în ceea ce are tangență cu rețetele puterii. Pentru aceasta, el obligă Occidentul să-i slujească propriile scopuri. Pentru aceasta, el se dezvoltă, se extinde în spațiu și durează în timp. Un examen retrospectiv, referitor la mai mult de șaizeci de ani și care reține drept criterii doar pe cele care sunt adoptate de conducătorii sovietici, servindu-le să se aprecieze, să se critice, să-și regleze acțiunea, nu poate decât să recunoască eficacitatea economiei sovietice. Nu au lipsit observatori care-i prevedeau prăbușirea apropiată, bazându-se pe ceea ce credeau că este absurditatea sa. Și aceasta, pentru că nu o percepeau bine, neînțelegându-i raționalitatea. Și observatorii, mult mai numeroși, care-i prevedeau avântul, „succe-

sul" (cum îl înțelegeau ei)", se înșelau din același motiv. Cancerul este un țesut maladiv și proliferant: nu vorbim nici despre prăbușirea sa, nici despre avântul său, dar se poate spune că el este eficace dacă își susține vocația de ucigaș al purtătorului său.

Economia sovietică va distruge, oare, definitiv „capitalismul" și se va nimici după ce își va fi îndeplinit sarcina? Nu răspundem acestor întrebări, căci nu pretindem că ghicim viitorul. Dar, pe baza fenomenelor care se observă deja în prezent, putem risca următoarele două remarci.

În fața Occidentului „capitalist", conducătorii sovietici par a se găsi în fața dilemei găinii cu ouă de aur. Mulți sunt conștienți de aceasta, de partea noastră a „Cortinei de Fier", se mulțumesc și sunt gata să dezvolte, simetric cu politica sovietică, o politică a găinii. Cu cât ouăle vor fi mai mari și mai grele, cu atât va fi mai dezavantajos să fie omorâtă găina. Dilema există, într-adevăr, și seamănă destul de bine cu alte dileme care se oferă artei bolșevice de a guverna. Dar trebuie să ne amintim că legitimitatea regimului sovietic se bazează pe capacitatea de a promova socialismul. Ouăle de aur sunt bine-venite, dacă permit, într-o bună zi, să fie reunite condițiile necesare pentru a suci gâtul găinii. Găina din fabulă a fost spintecată pentru mai puțin decât atât.

Presupuneam adineauri că socialismul ar regresa dacă nu ar mai exista „capitalismul" ca nutrient și competitor. Că sectorul I odată dizolvat după ce-și va fi

îndeplinit sarcina, iar sectorul III în sfârșit eliminat, sectorul II ar înțepeni, s-ar împotmoli, s-ar prăbuși. O asemenea viziune teoretică presupune că socialismul constituie un sistem unificat pe întreg pământul. Știm de pe acum că el nu urmează această direcție, ci că se fragmentează, pe măsură ce se extinde, în unități distincte și iremediabil ostile. Câțiva observatori se bucură de „policentrismul" ce se naște din interiorul lagărului socialist, ca și cum acesta ar fi slăbit de un asemenea proces. Trebuie să distingem șubrezirea relativă a U.R.S.S. de cea, mai ipotetică, a „lagărului socialist". În materie economică, fragmentarea în zone aflate mutual în conflict ar putea fi un factor de vitalitate. Războiul, lupta este esența leninismului: el va continua între țările socialiste, care vor avea deci nevoie să întrețină, unele împotriva altora, un sector de producție de putere, și poate chiar un sector rezidual de capitalism care să-l facă să funcționeze. Economia socialistă, chiar generalizată în toată lumea, va crea polarități, concurențe, care o vor face să evite amorțirea în entropia universală. Ea nu va regresa la economia naturală, ceea ce ar fi reprezentat o manieră elegantă de a închide ciclul economic al umanității, revenind, dincolo de socialism, la culesul primitiv. Mult mai probabil, ea se va dezvolta într-o economie de război permanentă.

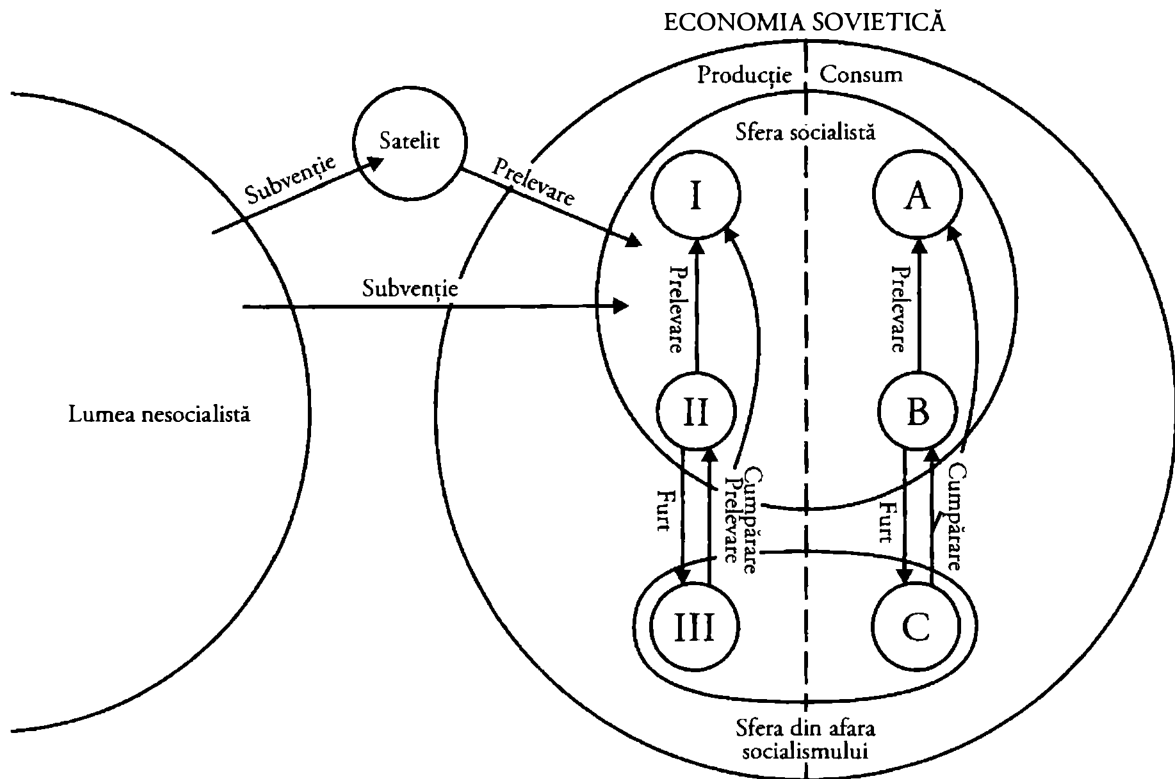
O economie politică?

De la primul rând al acestui studiu, termenul *economie* mi s-a părut inadecvat. Dorind să sugerez un fenomen profund diferit de ceea ce, de la Xenofon până la Keynes, se înțelege prin „economie", aș fi preferat să folosesc un alt cuvânt pentru a-l desemna. Dar care? *Sistem de producție și de consum* ar fi fost greoi și, în fond, nesatisfăcător; *metaeconomie*, *aneconomie*, *antieconomie* sunt incomprehensibile și inutilizabile. Pentru a simplifica, am lăsat deci *economie*, fără să uit în același timp remarca doctului meu prieten grec Kostas Papaioannou că în U.R.S.S. nu există propriu-zis o economie, pentru că nu există nici *oikos*, nici *nomos*.

Ar trebui deci să considerăm că Stalin, care afirma că există o economie politică a socialismului, se înșela, și să-i dăm dreptate lui Iaroșenko, care susținea că nu există decât o politică economică? Punctul meu de plecare era că trebuie urmat Stalin și acceptat postulatul său privind „legile obiective", dacă dorim să înțelegem finalitățile și natura sistemului sovietic. Tocmai pentru că ei credeau – sau trebuiau să creadă – în legile economiei socialiste, conducătorii sovietici au construit sistemul pe care l-am descris. Punctul meu de sosire este să-i dau din nou dreptate lui Stalin. Bineînțeles, legea economică fundamentală a socialismului nu este cea pe care o enunța Stalin, dar important este că există o lege. În măsura în care noțiunea de lege are un sens în acest domeniu atât de incert al economiei politice, ea

presupune o regularitate care scapă liberului-arbitru uman, o necesitate care se impune voinței. În economiile noastre, nu se poate face nimic care să nu implice consecințe în linii mari previzibile. O „mână invizibilă“ ghidează o multitudine de acțiuni umane independente, le corelează fără știrea lor, uneori împotriva dorinței lor, le cuprinde într-o formă recognoscibilă. În mod evident, există o formă socialistă de economie. Ea se instaurează de îndată ce într-un punct de pe pământ „capitalismul“ este răsturnat de un partid comunist care se angajează în construirea socialismului. Această formă se recunoaște de la prima vedere. Ea se anunță devreme, prin fenomene exterioare tipice, coada, dispariția prăvăliei, penuria capricioasă, un anumit spectacol al străzii, un anumit peisaj rural. Ea se desfășoară după un tipar uniform, care nu tolerează decât mărunte variații de la o țară la alta, explicabile prin aceeași lege care este responsabilă de uniformitatea generală. De șaizeci de ani încoace, au avut loc numeroase tentative de a schimba legea economică fundamentală a socialismului, de a introduce reforme, de a liberaliza, de a întări, de a deschide alte căi. În zadar. Este inutil să acționezi, să te revolți, să-l schimbi pe secretarul general, să-i împuști pe cei răspunzători, să introduci o *nouă politică economică,* să faci să crească *cele o sută de flori,* să le seceri, să lansezi *planul cincinal, marele salt înainte, cele patru modernizări, socialismul untului, socialismul gulașului,* „mâna invizibilă“ a socialismului a adus repede totul în același punct. Economia politică

supune politica economică, o reduce la cadrul său imuabil: o economie socialistă. Ideea socialistă apăruse pentru a scutura jugul binevoitor al „mâinii invizibile“, pentru a promova domnia libertății, a rațiunii limpezi asupra necesității oarbe. Un secol mai târziu, o altă „mână invizibilă“ apasă mai greu, implacabilă, incognoscibilă, răuvoitoare, și este tocmai această idee.

ECONOMIA SOVIETICĂ
Producție
Consum
Sfera socialistă
Satelit
Subvenție
Prelevare
Subvenție
Lumea nesocialistă
I
A
Prelevare
Prelevare
II
B
Furt
Cumpărare
Prelevare
Furt
Cumpărare
III
C
Sfera din afara socialismului

Cuprins

Prefață 5

Falsele evidențe 15
Presupozițiile inconștiente 23
Finalitățile 28
Economia-ficțiune 36
Cele două principii 42
Compromisul 45
Populația 46
Sectorul I 47
Sectorul II 51
Sectorul III 56
Relațiile reciproce dintre cele trei sectoare 58
Consumul particularilor 65
Sectorul A 69
Sectorul B 73
Sectorul C 77
Incoerențele și limitele lor 80
Statică și dinamică 86
Imitație reală și imitație simbolică 89
Petru cel Mare și Lenin 94

Sateliții 96
Subvenția occidentală 98
Socialismul și creșterea economică 108
Stabilizatorii 111
Marfa numărul unu 121
Eficacitatea economiei sovietice 124
O economie politică? 127

CORESI
Tipărit la CNI „CORESI" SA

Stafia care, în imaginarul politic al lui Marx, bântuia Europa n-a avut parte niciodată de un corp care s-o preceadă. Ea a fost și a rămas o stafie chiar și după ce a fost proclamată întruparea ei.

Ce s-a întâmplat însă cu oamenii care au fost puși să trăiască într-o economie ireală și irealizabilă și care au experimentat pe pielea lor încarcerarea într-o utopie? Cum poți angaja popoare întregi, pornind de la o fantasmă politico-economică, în construirea planificată a neantului?

Nici un autor nu a descris, într-o manieră mai concisă și mai limpede ca Alain Besançon, o realitate care, *încălcând toate legile economiei*, s-a declarat a fi economia însăși, „socialismul real".

Cartea lui Alain Besançon răspunde așadar la întrebarea „cum e cu putință ceva care nu e cu putință?". Ea e anatomia unei societăți care nu poate genera nimic pentru indivizii care o alcătuiesc, ci doar pentru economia de război menită să apere partidul care deține puterea. Și care, paradoxal, trăiește pe spezele societății pe care își propune s-o distrugă („capitalismul"). Un țel care, odată atins, ar reprezenta și propriul ei sfârșit.

O carte obligatorie pentru noile generații cărora le place să viseze în anticamera unui coșmar pe care părinții lor l-au trăit.

Gabriel Liiceanu

studii literare • filologie • lingvistică • studii clasice
filozofie • jurnalism • comunicare • critică literară
mentalități • **eseu** • politologie • religie • teologie
mitologie • spiritualitate • sociologie • antropologie
psihologie • biografii • studii culturale • estetică • idei

ISBN 978-973-50-4440-4

Foto copertă: © Radu Sandovici